

J. P. TRAP

KONGERIGET
DANMARK

FJERDE OMARBEJDEDE UDGAVE

PAA GRUNDLAG AF DEN AF H. WEITEMEYER UDGIVNE 3. UDGAVE
OG UNDER MEDVIRKNING AF VIDENSKABSMÆND, FAGFOLK OG
STEDLIGE MEDDELERE FRA ALLE LANDETS EGNE

UDGIVET AF

GUNNAR KNUDSEN

VII. BIND

AARHUS AMT · VEJLE AMT

KØBENHAVN 1926

G. E. C. GADS FORLAG

(FREDERIK GAD)

— A. Heymann, Fr. og dens jødiske Menighed, sst. 1905. — S. Forf., Gl. Gravminder paa den ældste jødiske Begravelsespl. i Fr., sst. 1917. — A. Bremholm, Borgervæbn. i Fr., sst. 1920. — S. Forf., Gl. Fredericia-Minder, sst. 1910. — S. Forf., Erindr. fra Fr.s Belejring i 1848, sst. 1911. — Chr. Petresch Christensen, Fr. Kbst. og dens Indb. ved 1735, sst. 1924. — C. V. Hansen, Kampen om Ejendomsretten til de ubebyggede Jorder i og ved Fr., sst. 1919. — S. Forf., Fr. Handelsstands Hist., Fr. 1916. — Chr. Jørgensen, Nogle Fredericia-Officerer omkr. 1848, i Vejle Amts Aarb. 1914. — J. J. Ravn, Det gl. Ullerup Sogn, sst. 1910. — Hugo Matthiessen, Lidt om Ullerup Sogn, sst. 1910. — S. Forf., Fredericia 1650-1760, Kbh. 1911.

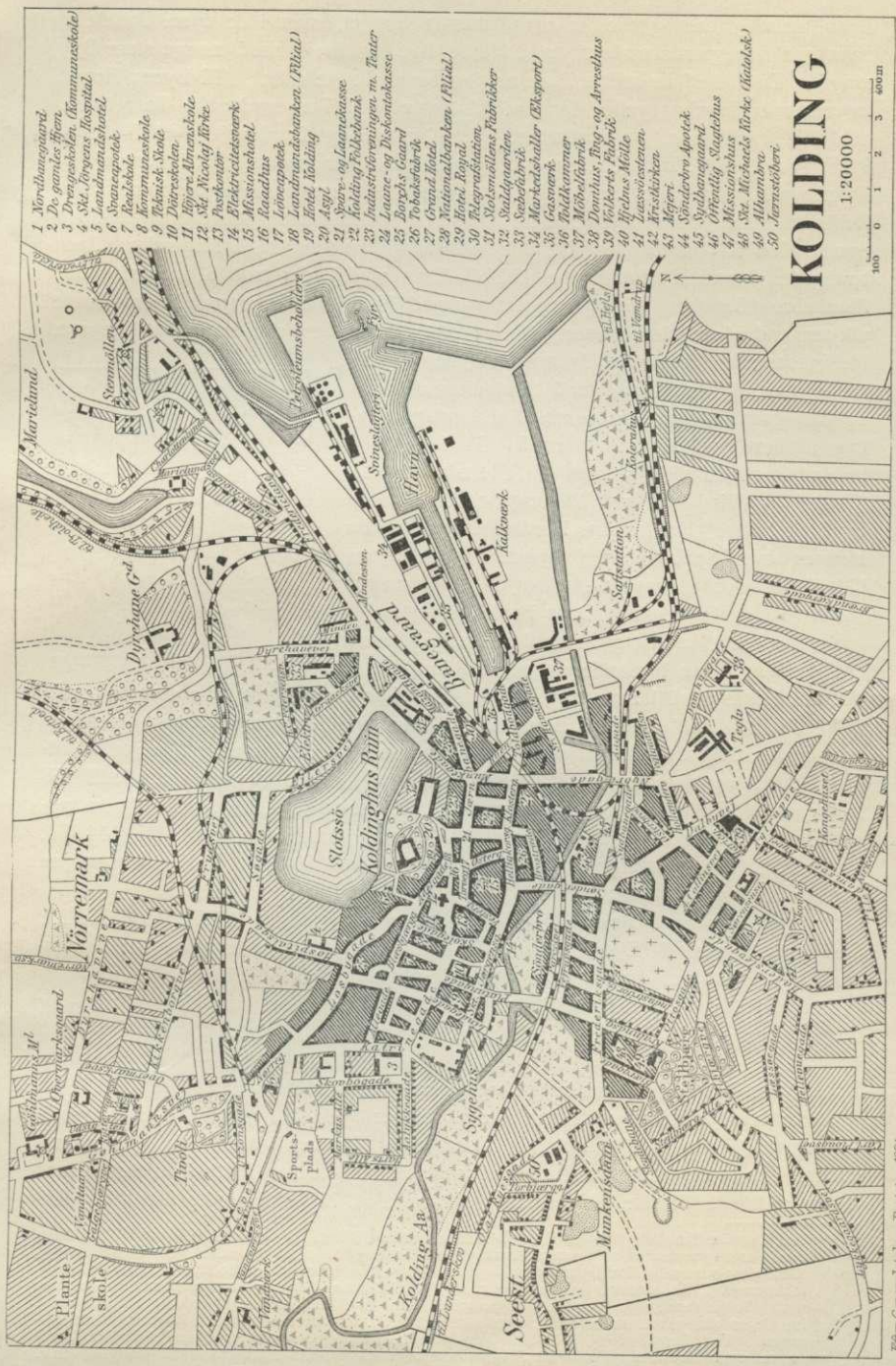
Kolding.

1421

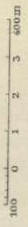
Kolding Købstad ligger i Brusk Herred under 55° 29' 30,62" n. Br. og 3° 6' 14" v. L. for Kbh. — 9° 28' 26" ø. L. f. Grw. — (beregnet for Herkulesstøtten paa Koldinghus' Taarn). Den ligger meget smukt ved det inderste af Kolding Fjord i Kolding Aadal paa et lavt Terræn, men mod N. og S. omgivet af temmelig høje Bakker, hvorfra der er smuk Udsigt over Byen og Fjorden; saaledes lige N. for Byen Slotsbanken, 22 m, paa hvilken den imponerende Slotsruin knejser højt over Byen; ved Byens nordvestl. Udkant ligger Tivoli, 52 m, og mod

S. hæver Seest Bakker sig med Stejlebjærg, 39 m. Mod N. falder Slotsbanken af til den c. 12 ha store Slotssø, der dog hører til Landdistriktet. Byen ligger paa begge Sider af Aaen (det meste dog N. for den), over hvilken der fører flere Broer (vestligst, ved Platangade, en 1925 opf. Buebro af Beton, der afløste en 1886 bygget privat Træbro, som dog 1899 var overtaget af Kommunen, og S. for denne bygges 1926 Viadukt under Banen, derefter ved Søndergade en 1808 af Granitkvadre opført, gentagne Gange udvidet Bro, østligere Nybro, opf. 1909, udvidet 1922, Gadebroen ved Havnepladsen, opf. 1919, og Træbroen ved Dæmningen til Tved Strand, opf. 1921, samt 3 Jærnbanebroer). Byen, hvis ældste Del ligger mellem Slotssøen og Aaen, synes i ældre Tid at have ligget paa 6 Banker eller Høje, omgivet af sumpede Enge og Vandløb. Nu er Terrænet dog temmelig jævnt, stigende fra Aaen baade mod S. og N. Byen ligger omtr. 19 km VSV. for Fredericia, 23 km SSV. for Vejle og 27,5 km N. for Haderslev (ad Jærnbanen henh. 21, 48 og 51 km). Byens Udstrækning N.-S. og Ø.-V. er c. 2 km. Den ældre Del af

KOLDING

1:20000

1. Nordvanggaard.
2. De gamle Hjem.
3. Drevskolen (kommuneskole)
4. St. Jørgens Hospital.
5. Landmandshotel.
6. Svaneapotek.
7. Kældskole.
8. Kommunensvilde.
9. Danst. Møde.
10. Damskolen.
11. Højens skole.
12. St. Nikolaj Kirke.
13. Præstegaard.
14. Elektricitetsværk.
15. Mønsenstødt.
16. Kældhus.
17. Lovengrøft.
18. Landmandsbanken (filial).
19. Høst. Kolding.
20. Skyl.
21. Sparv- og Laanekasse.
22. Kolding Fødebank.
23. Indtægtsforeningen m. Teater.
24. Laane- og Diskontokasse.
25. Borgs Gaard.
26. Tobakstørk.
27. Orvend. Hotel.
28. Nattonatombanen (filial).
29. Hærs. Kogst.
30. Hærs. Kogst.
31. Hærs. Kogst.
32. Skoldens Fabrikker.
33. Skoldens Fabrikker.
34. Møtredskaller (Bjergport).
35. Gasværk.
36. Balthammer.
37. Møllefabrik.
38. Donitius, Rug- og Arvesthus.
39. Følkers Fabrik.
40. Hjelms Mølle.
41. Laasvøstentzen.
42. Færskirken.
43. Møllert.
44. Svandebro Apotek.
45. Svandebrogaard.
46. Højens Skolehus.
47. Højens Skolehus.
48. Højens Skolehus.
49. Højens Skolehus (filialskole).
50. Højens Skolehus.

Byen, navnlig Laasbygade, er uregelmæssig bygget, men i de nyere Bydele og navnlig i Banegaardskvarteret er Gaderne lige og brede med mange store Bygninger. En Del af de ældre Huse er dog bevarede (se ndfr.). Til Byens Hovedaarer regnes Jærnbanegade, der mod V. fortsættes i Torvegade; fra Torvet fører mod NV. Adelgade, der fortsættes i Laasbygade og Landevejene til Vejle og Ribe. Fra V. til Ø. fører Gaderne Skt. Jørgensgade, Rendebanen, Helligkorsgade og Klostergade, den sidste har tidl. staaet i Forb. med Havnen, nu er der kun Trappeforbindelse med denne over „Buen“, der fører fra Jærnbanegade over Statsbanens Spor. Mod S. gaar Søndergade, der fortsættes i Landevejen til Haderslev. Jærnbanegade skæres af Munkegade (tidl. Ø.-Klostergade), der mod S. fortsættes over Munkebro (Gangbro) til Nybrogade og mod NØ. i Fredericiagade. Fra Torvet udgaar endvidere Markdannersgade og Østergade; den sidstnævnte tillige med Helligkorsgade hører til Byens vigtigste Forretningsgader. I Forbindelse med Udvidelser af Havn og Banegaard er der i de senere Aar foretaget Anlæg af flere nye til Dels skinnefri Gade- og Vejforbindelser, saaledes foruden de allerede nævnte, „Buen“ og Viadukten ved Platangade, en Viadukt fra Fredericiavej til Havnens Nordside med Vej fra Havnen over Sydbanerne. I nyeste Tid er Byens Udvidelse navnlig gaet mod S. og N., hvor mange Villaveje er anlagte, samt langs Fredericiavejen.

Byen har 96 Gader og Stræder samt 5 Torve og Pladser. Som Forstæder regnes Kolding Landdistrikt, Løkkegaard i Seest Sogn (Ribe Amt), Søndervang, der dels er beliggende i Vonsild S., dels i Seest S., Bramdrup Villakvarter i Bramdrup S., samt Munkensdam og Seest By i Seest S. Købstadsgrunden*) med tilhørende Markjorder udgør 794 ha, og der var $\frac{1}{2}$ 1921 1919 Gde og Huse. Af Arealet var i 1919 156 ha besaaede, 354 Grønfoder og Græsning, 115 Haver o. l., 26 Skov, 104 bebygget Grund, Veje o. l. og 3 Vandareal. Det saml. Hartkorn var 1905 144 Td. Der fandtes 184 Ejendomme i den egl. Købstad med 55 Td., 463 Ejendomme paa Markjorderne med 63 Td. H.

Bygningernes saml. Brandforsikringssum udgjorde $\frac{1}{10}$ 1925 60,808,358 Kr. Ved Vurderingen til Ejendomsskyld 1924 udgjorde den samlede Vurderingssum 69,639,000 Kr., deraf Jordværdien (Grundværdien) 21,727,000 Kr.

Om Kolding Kbst.s Landdistrikt (*Slotssognet*), der har Kirke-, Skole- og Fattigvæsen m. v. fælles med Købstaden, se under Brusk Hrd.

Af offentlige og andre Bygninger samt Institutioner nævnes:

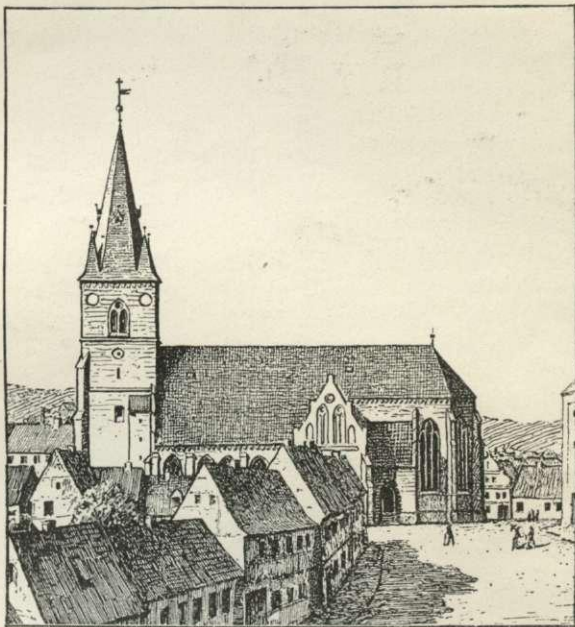
Skt. Nicolaj Kirke, midt paa Kirketorvet, er oprindl. bygget i Overgangsstil, vistnok i Midten af 13. Aarh., af store, røde Mursten i Munkeskifte, men er i Tidens Løb undergaaet saa store Ombygninger, at kun faa Partier er bevarede i deres ældste Skikkelse. Nu bestaar Kirken af et Midtskib og to Sideskibe, for-

*) Ved Danske Kancellis Res. af $\frac{22}{11}$ 1794 indlemmedes i Kbst. „den store Urtehave“ til Koldinghus, der begrænsedes af nuvæ. Munkegade, Klostergade og Slotsgade. Ved Reskr. af $\frac{18}{11}$ 1846 blev den uden for Bygrunden liggende Slotsgrund henlagt under Byens Jurisdiktion og indlemmet i Købstaden, og ved Reskr. af $\frac{10}{3}$ 1862 blev det nærmere bestemt, at Grænsen skulde følge den gamle Landevej til Snoghøj (den nuv. Fredericiavej), saaledes at Arealet S. for Vejen skal høre under Byen, medens Arealet N. derfor som hidtil forbliver under Slotsognet. Ved Resol. af $\frac{21}{2}$ 1868 blev Jærnbaneterrænet og Gasværkets Grund skilt fra Landsoget og indlemmet i Købstaden. $\frac{1}{10}$ 1913 indlemmedes Bellevuekvarteret fra Seest og Matr. Nr. 1 ii og 1 hh af Slotsognet, og $\frac{1}{10}$ 1914 Matr. Nr. 22 af Harte og 1 td af Slotsognet.

bundne ved spidsbuede Arkader, der bæres af firkantede Piller, et Kor mod Ø. med tresidet Afslutning, to Korsarme, et Sakristi ved Korets Sydside og et Taarn mod V. med ottekantet, kobbetækket Spir og 4 smaa Hjørnespir. Midtskibet er indv. 24,2 m langt og 7,7 m bredt, med Sideskibene er hele Bredden 18,5 m; Koret er 12,6 m langt og 7,7 m bredt; Taarnet med Spir 54 m højt. Hele Kirken har spidsbuede Hvælvinger, 4 i Midtskibet og 4 i hvert af Sideskibene, 15 m høje, og 2 i Koret, 13,8 m høje. Af Korsarmene har den søndre 1, den nordre 2 Hvælvinger. Taget, der er fælles for de 3 Skibe, er af Tegl. Til Bygningens ældste

Dele hører Midtskibets Vestgavl, der har staaet frit, før Taarnet tilføjedes, og som prydes af en femkløverbuet Blinding, forneden begrænset af et Savsnit-skifte, samt slanke, spidsbuede Vinduer og Blindinger. Bevaret i sin middelalderlige Skikkelse er ogsaa Østmuren i den søndre Korsarm, der indvendig har en rundbuet Blinding. Her har vel staaet et af Kirkens mange katolske Altre (der nævnes: Kongens, Hellig Trefoldigheds, Calente-, Skt. Katharine og Skt. Annas Alter samt det hellige Blods Kapel), vistn. Skt. Annas Alter;

Skt. Nikolaj Kirke.

thi i Kirkens Regnskaber fra 1621-22, 1637 og 1727-28 nævnes „Skt. Annas Kapel“, der var sammenbygget med Sakristiet og var meget anseligt, og det maa være det samme som den sydl. Korsarm. Den nordl. Korsarm, der endnu paa D. Atl.'s Tid kaldes „den nye Kirke“, er bekostet opf. 1575 af Fr. II ifl. en paa Muren anbragt Stentavle, opsat af Kirkeværgerne Borgm. Søren Paludan og Provst Hans Kneus (mærk dog Kanc. Brevb. ³¹/₃ 1576: Kongen havde kun givet en Del, Byen det øvrige, hvorved den var kommen i stor Gæld og da maatte have yderl. Hjælp). For øvrigt vides lidet om Kirkebygningen i den flg. Tid; at den har lidt Skade i Krigene i 17. Aarh. er sikkert. Den „faldefærdige Kirke“ undergik en meget stor, af Murerm. Samuel Zimmermann i Aarhus ledet Ombygning 1753-58, der foretoges uden Hensyn til den tidl. Arkitektur. Bl. a. blev Midt- og Sideskibe, navnlig det nordl., til Dels ombyggede, Hvælvingerne forhøjedes 2,5-3 m, Korsarmene forhøjedes, Taarnet istandsattes, og Vinduer og Tagværk fornyedes; i det indre kom der i Rokostil rigt profilerede, trukne Gesimser og høje Sokler omkring Pillerne, nye Stolestader og et nyt, af Orgelbygger Amdie Worm forfærdiget Orgel. Under Ombygningen, der kostede 10,333 Rd. D. C. (Kirken indv. ¹¹/₁ 1758 af Biskop H. A. Brorson), holdtes

Gudstjeneste i Slotskirken, hvis Istandsættelse i den Anledn. Byen maatte bekoste. Ifl. Bestemmelse 1805 skulde den nordl. Korsarm indrettes til Borgerskolen, hvorfor den 1807 ryddedes for de derværende Begravelser, og Ligkisterne nedsænkedes i Jorden, medens Korsarmen afdeltes i to Stokv.; men Lokalet blev dog ikke straks benyttet som Skole, da man manglede Penge til Inventar, og brugtes bl. a. af Hospitalets Lemmer og i 1808 til Sygehus for de fransk-spanske Tropper, ogsaa til Pakrum, indtil Skolen endelig tog det i Brug i Nov. 1815. Ved en Reparation af Kirken 1858-59, hvorved bl. a. opsattes et nyt af Orgelbygger Demant forfærdiget

Skt. Nikolaj Kirkes Indre.

Orgel, og som i det hele kostede 4000 Rd., forenedes atter Korsarmen med Kirken og fik nye Vinduer og Stolestader. Endelig foretoges 1885-86 en meget omfattende og haardhændet Restauration af Kirken (for 70,000 Kr.) under Ledelse først af Bygningsinsp. Winstrup, senere af Arkt. V. Anlmann, hvorved dens Ydre kom til at fremtræde i gotisk Stil. Højkirken istandsattes, Koret ombyggedes fra Grunden, Taarnet forhøjedes og fik sit nuv. Spir i Stedet for de tidligere Trappegavle, ligesom Korsarmene fik blindingsprydede Spidsgavle i Stedet for de afvalmede Gavle; de gamle Døre paa Nord- og Sydsiden tilmuredes,

Vinduerne gjordes spidsbuede, og Korets 5 store Vinduer fik Glasmalerier. Hovedindgangen er nu i Taarnet, hvis hvælvede Underrum er Forhal; over Forhallens flade Loft er Orgelet anbragt. Paa Taarnets Nordside er anbragt en Sten, der bærer Casp. Markdanners Navnetræk og Vaaben samt Aarst. 1591, og som har siddet i et 1728 nedbrudt Benhus (ved Kirkegaardens Østside fandtes 1923 her ved Kloakgravninger tætte Lag af Menneskeknogler).
 Altertavlen og Prædikestolen, i rig Renæssancestil, er bekostede af Casp. Markdanner, Lensmd. paa Koldinghus, henholdsvis 1589 og 1591. Altertavlen har 3 oprindelige Malerier, der omgives af en Mængde smaa allegoriske Billeder: i Midten Opstandelsen, ved Siderne Christus som Lægen, der udforsker Hjærter og Nyre, og „Christi Efterlignelse“ (en ung Kvinde kopierer ved et Staffeli et Maleri af den gode Hyrde, malet paa et Hjærte, som Christus holder). Kalken er skænket 1677 af Borgm. Rud. Faust, en Sølvkande 1677 af Raadmd. Hans Mouritzen, Oblat-

æsket 1683 af Klokker Salomon Jacobsen Lund, de store Malmalterstager bestod af Kirken 1739; Alterklædet, med Fr. IV's Navnetræk og Aarst. 1719, har tilhørt Slotskirken. Døbefonten, af Sandsten, er hugget i rig Renæssancestil (paa det firkantede Fodstykke ses Evangelisterne) 1619-20 af Billedhugger Claus Lauritzen i Kolding paa Kirkens egen Bekostning; den udskaarne Himmel over Fonten er skænket 1636 af Borgm. Søren Andersen Skriver og maaske skaaret af Billedsk. Peder Jensen Kolding. I Koret findes et stort Egetræskrucifiks fra den senere Middelalder, 12 Korstole samt et af Stolegavle sammenstillet Panel i gotisk Stil (c. 1520) med 4 Helgenbilleder og Vaaben-skjolde, Skt. Jørgen (med Lensmd. Oluf Nielsen Rosenkrantz' fædr. og mødr. Vaaben), Skt. Oluf (med Kong Kr. II's fædr. og mødr. Vaaben), Skt. Nicolaus (med Biskop Ivar Munks fædr. og mødr. Vaaben) samt endelig Anna selvtredje (med Byens og Præstens Mærker); for Enderne af Panelet staar et Par Gavlstykker i Barokstil med Oberst Poul Beenfeldts og Hustrus Vaaben og Navnetræk samt Aarst. 1676. Koret skilles fra Sakristiet ved et højt Panel i Renæssancestil, tidligere anbragt mellem Kor og Skib, vistnok bestøttet 1638 af Apoteker Herm. Reimink. I Sakristiet findes en Series pastorum og en Tavle over de residerende Kapellaner, et Maleri fra 1886 (Christus og den kananæiske Kvinde) af Kunstmaler Peter Møller i Kolding samt i et Skab to gamle, prægtigt udsyede Messehagler, hvoraf den ene, fra c. 1520 og i sin Tid afgiven fra Slotskirken, antages oprindelig at være anskaffet af Ærkebisp Erik Walkendorff, hvis Vaabenmærke er syet paa den, til Trondhjems Domkirke, medens den anden er fra c. 1700. En tredje Messehagel, med smukt nederlandsk Broderi fra c. 1500, opbevares paa Koldinghus. I den sydl. Korsarm hænger et Maleri (Christi Daab), opsat 1626 af Slotsskriver Henr. Splet d. ældre. Kirken har 7 smukke Malmlysekroner, af hvilke den ældste er skænket 1637 af Gregers Ottesens Arvinger, en 2. med 16 Arme af Fru Margr. Beenfeldt, f. Fischer, † 1681, en 3. 1719 af Maren, sl. Borgm. Mads Madsen Baches, og en 4. af kgl. Agent I. P. Wissing († 1866). Ved Vestenden af det sydl. Sideskib er et Gravkapel, omgivet af en Skranke med snoede Søjler

Mindesmærke for Kampene April 1849,
paa Skt. Nikolaj Kirkes Gavl.

i Barokstil, og med et rigt prydet, 1678 opsat Epitafium over Oberst Poul Beenfeldt, † 1676, og ovenn. Hustru samt over Ritm. Claus Løvencron, † 1675, og Løjtn. Poul Chr. Beenfeldt, † 1675; deres Kister staar under Gulvet. I Vestenden af det nordlige Sideskib et andet Gravkapel, hvori findes 5 Kister, et Epitafium over Kancellird., Amtsforv. Christen Roed, Hustru Ane Cathrine, og Jmfr. Augustine Margr. Bech, samt en Mindetavle over Kommercerd., Postm. og Borgm. Jens Riis, † 1779, og Hustru. Den sydl. Korsarm har været Gravkapel for Konferensrd. Woyda, † 1729, m. fl., den nordl. for Familierne Barner, Laugesen og From. Af Kirkens mange Epitafier nævnes: i Midtskibet et, med malet Portræt,

Kristkirken.

over Sognepræst og Provst Jens Sørensen, † 1612, og et over Kornskriver Tyge Nielsen, † 1607, og Hustru; i Koret en lille Mindetavle over Koldings første evang. Præst Niels Jespersen, † 1559, og 3 smaa, smukt ætsede Tavler af Litografsten (de to i alt Fald er ætsede af Vilhelm Pedersen Trelund, Skoleholder i Ribe; om denne se Saml. t. j. Hist. og Top. VIII, p. 51) over Raadmd. Poul Jensen, † 1572, over kgl. Maler Hans Paludan og Hustru, begge † 1590, og over Raadmand Ovt Gregersen, † 1604; sammesteds Mindetavle over Svend

Knudsen, † 1625; i Sakristiet to Malerier, der menes at forestille Sognepr. C. Volquartz († 1808) og Hustru. I nordl. Korsarm findes 3 Marmorepitafier, det ene over Biskop Ancher Anchersen, † 1701, det andet, af Wiedewelt, fra 1771, over Sønnen, Biskop Mathias Anchersen, † 1741, og det tredje, af Wiedewelt, over M. A.s Søn Konferensrd., Højesteretsass. Joh. Joach. Anchersen, † 1785, der ogsaa har opsat Epitafiet over Faderen; i sydl. Korsarm to Epitafier over Jens Christensen, † 1613 (opsat 1599), og over Jens Rasmussen, † 1618 (opsat 1643). I Gulvet og langs Væggene findes en Mængde Gravsten, deribl. over Lensmanden Anders Ebbesen Galt, † c. 1465, over Christoffer Urne til Søgaard, † 1548, Oberstløjtn. J. Badenhaupt, fald. ved Middelfart 1659, samt Præster og Borgere. Et Varmeapparat, der er anbragt i Korsarmene, er skænket 1874 af Stadthauptmd. J. S. Borch, et Taarnur s. Aar af Kancellird., Prokurator A. C. Dahl; Kirken har i 1900 faaet elektrisk Belysning (Gave fra Kommunen). Den ene af Klokkerne, den „svenske Klokke“, med en uforstaaelig Indskr. i Majuskler og 3 Muslingskaller (Pilgrimstegn), er vistnok fra 1. Halvdel af 14. Aarh.

Kirkegaarden omkring Kirken blev nedlagt og planeret 1825 samt udlagt til Torv, hvilket sidste dog først skete ved Restaurationen i 1858, da ogsaa de sidste af de saakaldte „Kirkebrakker“, der laa paa Kirkens Nordside og bl. a. tjente til Boliger for Degn og Organist, blev nedbrudte.

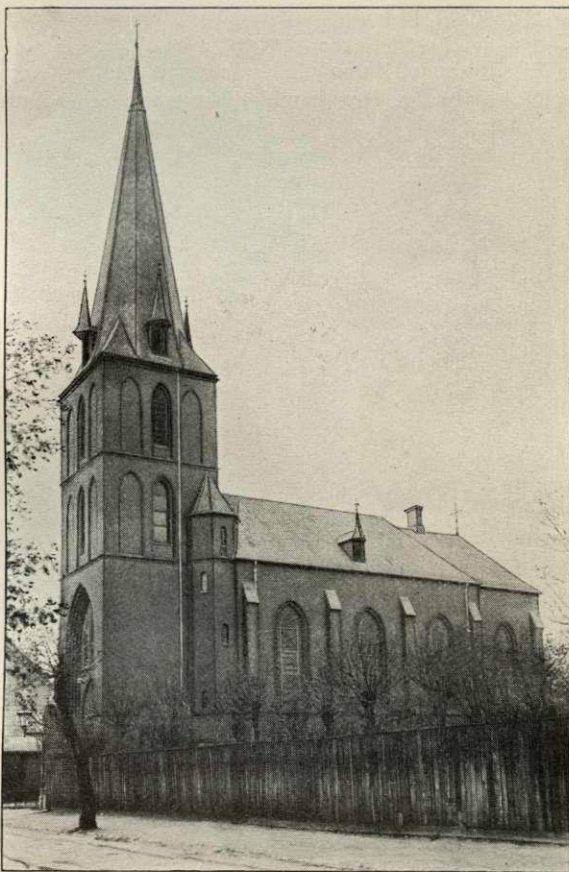
I den nordl. Korsarms Gavl er 1866 indsat et Mindesmærke (Basrelief, af Billedhugger A. Paulsen) over Kampene i og ved Kolding 20. og 23. April 1849.

Ved Kirken, der er selvejende, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan. Kirken ejer en Kapital paa 105,112 Kr. og en Skov i Seest paa 8,3 ha; dens Gæld var $\frac{1}{4}$ 1926 59,650 Kr.

(Om Kirken se J. O. Brandorff, St. Nikolaj Kirke i Kolding, Kold. 1924; om Klokkerne se Vejle Amts Aarb. 1905. I kgl. Bibl., Ny kgl. Saml. 4. 751, findes Fort. over Inskriptioner, forf. 1730 af Provst Bakke).

Kristkirken, i Byens sydl. Del, V. for Haderslevgade, er opf. 1923-25 efter Tegn. af Arkt. C. Svane og G. Jørgensen (Grundstenen nedl. $\frac{21}{4}$ 1923, Kirken indviet $\frac{22}{3}$ 1925). Kirken, der er bygget i nyklassisk Stil, bestaar af Skib, smallere Kor mod V. med rund Afslutning samt firkantet Østtaarn, til Dels indbygget i Skibets Grundplan, og foran Taarnet en Porticus, gennem hvilken Hovedind-

gangen er. Bygningen, hvis Mure er betonstøbe, maaler 60 m i Længden og 18,5 m i Bredden. Taarnet, der er delt i tre Afsatser, afsluttes med en kuppeldækket Røtunde, og fra den øverste Platform omkring denne, 35,1 m over Jorden, er der vid Udsigt. Kirkens Indre er overhælvvet med kassetteret Tøndehvælvning, der hviler paa Søjlerækker, og bærer en rig Udsmykning med Stukarbejde. Paa Alteret Thorvaldsens Christus i Gibs. Prædikestol indbygget ved Siden af Korbuen. Døbefont af Granit, hugget af Stenhugger Forsberg i Kolding. Under Koret en Krypt med 150 Siddepladser; selve Kirken rummer 800 Siddepladser, og Opførelsen kostede 559,425 Kr.; Grunden skænkedes af Kommunen, og en tilstødende Grund, til Præstebolig, er senere købt.

Katolsk Kirke.

Ved Kirken, der er selvejende, og som hverken har Formue eller Gæld, er ansat en Sognepræst og en resid. Kapellan.

Romersk-katolsk Skt. Michaels Kirke, S. for Aaen ved Kralundsgade, er opf. 1885 af røde Mursten i gotisk Stil (Arkt.: Hertel, i Münster) og bestaar af Skib og Kor ud i eet samt Taarn med højt Spir (44 m), fornedet bærende Smaaspir. Kirken, der er hvælvet, tænkes senere fuldendt som en Korskirke med Apsis. Indgangen er i Taarnet, hvis Underrum er Forhal. Af Inventaret nævnes et smukt Orgel og en paa forgyldte Kobberplader malet „Korsvej“ (3: 14 Billeder om Christi Lidelse); i Korets Vinduer Glasmalerier.

Missionshuset Bethel, S. for Aaen ved Seestgade, er opf. 1883 af røde Mursten.

Kirkegaarde. Den gamle Kirkegaard, S. for Aaen ved Seestgade, er anlagt

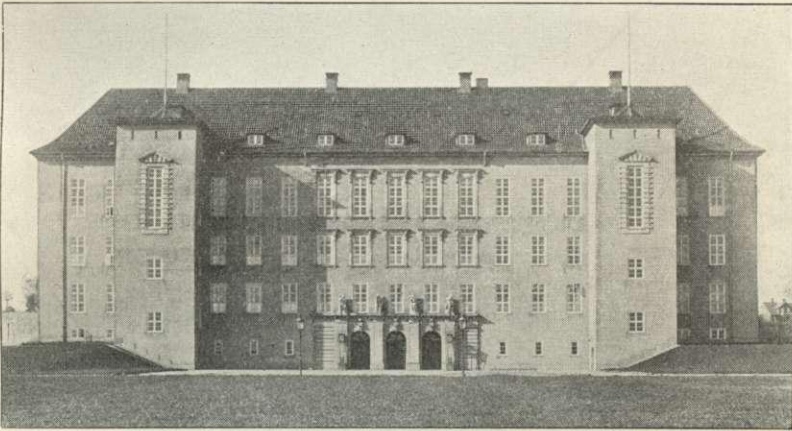
Raadhuset.

ifl. Forordning af ²²/₂ 1805 og indviet ²⁶/₀ 1806. Den første Begravelse fandt Sted ⁸/₁₁ s. A. Kirkegaarden var fra først af anlagt „som en Have i engelsk Stil og med krumme Gange, i de tre Hjørner forsynet med Lysthuse“, og i det fjerde var der udlagt Plads til Graverbolig. — Kirkegaarden er fl. Gange udvidet, nu ialt 4 ha. En ejendommelig Gravsten findes tæt ved Graverboligen, over Borgm. Hans Junghans († 1818 efter en Tid at have beklædt

samtlig Embeder i Byen). Paa Kirkegaarden et Monument for faldne i de slesvigske Krige, en Gravhøj med Granitomsætning og Granitsten med Indskrift, opsat af Vaabenbrødrene 1875, samt en 1908 opsat Mindesten for fremmede Soldater, der døde i K. 1808. Her ligger ogsaa begravet bl. a. Major Kr. F. Schindel, falden under Gadekampen i Kolding ²²/₄ 1849, Folketingsmd. C. Berg († 1891), Morten Eskesen († 1913) og Konsul R. Kaalund (Granitsten med Portrætbuste, opsat 1915). Paa Kirkegaarden et Kapel til Begravelser. **Den nye Kirkegaard**, S. for Agrtrupvej, er anl. 1910-12 og udgør 4 ha. Det højere Terræn mod V. gaar mod Ø. ved en Terrasse over i et lavere. Paa Kirkegaardens højere Del et større Kapel, opf. 1911 (Arkt. Theisen). Kapellet bruges foruden til Begravelser til Gudstjenester og alle kirkelige Handlinger, som udføres af Kapellanen fra Vonsild, under hvilket Sogn den sydl. Del af Kolding, Søndervang, hører.

Raadhuset, Akseltorvet, er opf. 1873-75 efter Tegn. af Bygningsinsp. L. A. Winstrup og kostede med Grund m. m. c. 122,000 Kr. Det indrettedes dengang til Raad-, Ting- og Arresthus og ejedes af Byen med ¹/₃ og Vejle og Ribe Amter med ²/₃, men foranlediget ved den nye Retsplejelov overtog Kolding By 1921 Bygningerne, ombyggede Arresthuset fuldstændig og Raadhuset delvis i Aarene 1923-24 (Arkt. Ernst Petersen). Raadhuset rummer nu i Forbygningen Byraadssal

(Størrelse $11,8 \times 9,5$, Højde 6,5 m, over to Døre Malerier af Anton Schrøder), Borgmesterkontor, Udvalgsværelser, Skatteinspektoratet, Telefoncentral med Fremlæggelsesstue, i den øvrige Del af Komplekset („Administrationsbygningen“) Fatigvæsenets Kontor, Kæmnerkontor, Aldersrentekontor, Forligskommission, Boliginsektorat, Stads- og Havneingeniørens Kontor og Bygningsinspektorat samt Bolig for Byraadssekretær, herunder en lille Politivagt. I Kælderen under Forhuset Bolig for Raadhustjener. I det store Trapperum i Forhuset et stort Maleri af O. Bache: Husarenes Ridt $23/4$ 1849 mod Tyskernes Skanse paa Fredericiavej, skænket 1899 af Brygger C. Jacobsen. Ombygningen foretoges i nyklassisk Stil, saaledes fik Bygningen røde Mure og firkantede Vinduer samt over Tagryggen et firkantet Taarn, hvori er anbragt et Ur, skænket af Stadshauptmd. J. S. Borch

Domhuset.

(dette sad tidl. i Frontespicen, hvori nu er anbragt Byens Vaaben). Raadhuset ligger paa s. Plads som det ældre, der var opf. 1839-40 af Grundmur i 2 Stokv. med 4 Søjler og Frontespice paa Façaden, og som havde afløst en endnu ældre Bindingsværksbygning, Hovedbygningen paa en Herregd. i Viv, solgt til Kongen af Hans Axelsen Viffert og rejst paa Kolding Torv 1581, samtidig med at dette udvidedes noget. I øvrigt har der før dette og omtr. paa s. Plads ligget et Raadhus, der 1545 var inddraget i Højtideligheden, da Chr. III lod sit 5. Barn døbe.

Domhuset, SØ. for Byen ved Domhusgade, er opf. 1918-21 paa et Areal af Brændkær Mark af Købstaden i Forening med Vejle og Ribe Amter efter Tegn. af Arkt. Ernst Petersen og kostede $2\frac{1}{4}$ Mill. Kr. Bygningen, i 4 Stokv., bærer paa Façaden to svære firkantede Trappetaarne, oventil afsluttede med Platforme, og paa Midten et Indgangsparti med tre buede Døraabninger, hvorover Billedhuggerarbejder af Thomas Hansen. Trappeopgangene og enkelte af Lokalerne er dekorerede med Kalkmalerier af Anton Schrøder. Der findes Kontorer for Kriminaldommer, Civildommer, Politimester, Statsadvokat, Statspoliti og Politistation samt Lokaler for Civil- og Kriminalret samt Nævningeting. I Arresten er der Pl. til 60 Arrestanter.

Det kommunale Skolevæsen, der egentlig har sin Oprindelse fra de ved Forvalter Chr. Collins Gavebrev af $14/5$ 1772, i 1777 oprettede „Collinske Skoler“

(en Læseskole, senere slaaet sammen med Borgerskolen, og en Haandgærnings-skole, senere forenet med Friskolen) samt den 1792 oprettede „Danske Skole“ (se Th. Siersted, K. kommunale Skoler 1792-1892, Kolding 1892), omfatter nu følgende Skoler: **Kolding kommunale Forskole** i 1) en Bygning i 2 Stokv., Hj. af Blæsbjærggade og Skolegade, opf. 1856, med 15 Klassevær. samt Kontor, Lærervær. og Bolig for Skolebetjenten, 2) en Bygning i Blæsbjærggade, opf. 1908 i 2 Stokv. med 10 Klassevær., Tandlægevær. og Gymnastiksal (Arkt. Robert V. Schmidt). **Kolding kommunale Pigeskole** i 1) en Bygning i 2 Stokv., opf. 1879 i Skolegade med 10 Klassevær., i 1898 underbygget med Kælder til Børnebespisning, 2) en Bygning i 3 Stokv. med Kælder, opf. 1898 ved Siden af den ældre (Arkt.

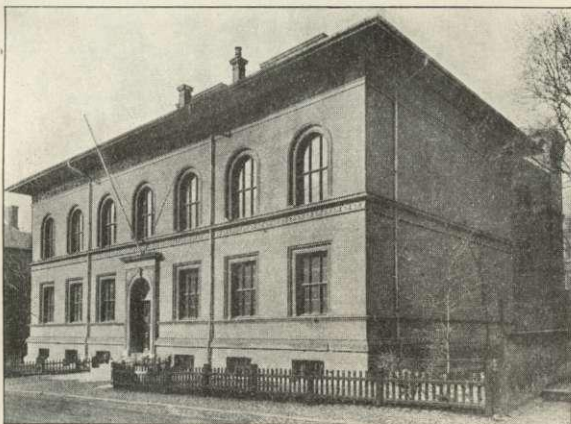

Kolding højere Almenskole.

J. C. Fussing); den har 13 Klassevær. og et Lokale til Skolekøkken og desuden Kontor, Lærervær., Lægevær. samt i Kælderen Centralvarmeapp. til begge Bygninger, Brusebade og Bolig til Skolebetjenten, 3) et Gymnastikhus, opf. 1881. **Kolding kommunale Drengeskole** i 1) en Bygning i to Stokv. og Kælder i Katrinegade, opf. 1904 med 21 Klassevær., Kontor, Lærervær., Lægevær. samt Fysikkl. og Sløjdlokale og Bolig for Skolebetjenten; i Kælderen Centralvarmeapp. til begge Bygninger, 2) et Gymnastikhus, i hvis Kælderetage findes Omklædningsrum og Brusebade (Arkt. Fussing). — I de tre Skoler var der $\frac{1}{2}$ 1926: 1862 Elever, fordelt i 70 Klasser med Halvdags- og Heldagsundervisning (delt Skoletid med en Middagspause), og Lærerpersonelet bestod af 3 Overlærere, hvoraf den ene tillige Inspektør, 27 Lærere og 33 Lærerinder.

Kolding højere Almenskole, Kirketorvet, er opf. 1845 for 33,107 Rd. efter Tegn. af Arkt. N. S. Nebelong af Grundmur i to Stokv. med Façade mod Kirken og to Sidefløje. Den gamle Bygning har 16 Klasseværelser, af hvilke et bruges til Lærerværelse. Desuden opførtes i 1915 en ny Bygning mod SV., 3 Stokv. høj, hvori findes Sløjdsal, Gymnastiksal, fysisk Laboratorium, kemisk Laboratorium, 6 Klassevær. samt Pedelbolig. Skolen omfatter Mellemskole, Realklasse samt Gym-

nasium i nysproglig og mat.-naturvidensk. Retning og havde $\frac{1}{1}$ 1926 344 Elever, hvoraf 141 Piger (Fællesundervisning indført 1897). Lærerpersonalet bestaar af 1 Rektor, 7 Lektorer, 10 Adjunkter, 6 Mellemskolelærerinder og 3 Timelærere. — Skolen hidrører vistn. fra Reformationstiden, men det er ikke sikkert, at den oprindl. havde en særlig Bygning; 1552 tillagde Chr. III Skolemesteren Kronens Tiende af Herslev Sogn. En Skolebygning opførtes af Dronning Dorothea, idet en By-skriver i Kolding noterer, at „Anno 1566 den 7. August, som var paa en Onsdag, lagde Morten Svendsen, som da var Lensmand paa Koldinghus, den første Sten i Grundvolden i det s. og v. Hjørne paa den Skole, som min Frues Naade lod mure op af Grund paa Kolding Kirkegaard“. Denne Bygning, der var i eet Stokv., blev ubrugbar fra 1725, men næppe nedrevet før 1728; ny Bygning fuldførtes 1729 og indviedes 1732. (Om en paa Skolen opbevaret Stentavle fra denne Bygning, med Portrætrelief af Dronning Dorothea, se Vejle Amts Aarbog 1906 p. 65 flg.). (Albert Thura, Lykønskningstale til Colding Byes kongelige Skoles Indvielses Høytid, Kjøbenhavn 1732). Ved Resol. af $\frac{9}{2}$ 1844 blev Undervisn. udvidet, og den nuvær. Bygning opførtes (indviedes $\frac{23}{10}$

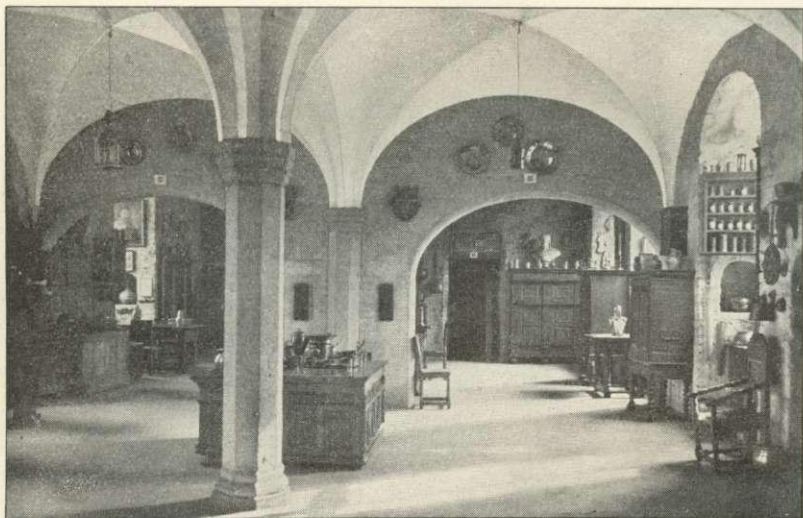
Teknisk Skole.

1845). Ved Lov af $\frac{10}{4}$ 1855 blev Skolen nedlagt og ophørte August 1856; Bygningen blev overladt Vejle Amt til Skolebrug, hvorefter den i November 1856 genaabnedes som „Vejle Amts højere Realskole“. (Se C. F. Ingerslev, Bidrag til K. lærde Skoles Hist., Skoleprogr. 1845, Parmo C. Tang Petersen, Kolding lærde Skoles Hist., Skoleprogr. 1914 flg., Georg Bruun, Vejle Amts højere Realskole i Kolding 1856-80, Kolding 1925; s. Forf., K. højere Almenskoles Majfest, Kolding 1924). Efter Overenskomst mellem Amtsskoleraadet og Byraadet i 1879 og med min. Tilladelse overtog Byen Skolen $\frac{1}{8}$ 1880, der nu fik Navnet „Kolding Latin- og Realskole“ (K. Theisen, Nogle Meddelelser fra Kolding Latin- og Realskoles Archiv, Indbydelsesskr. 1882; Kirkeh. Saml. 3. R. VI p. 167 flg. og 5. R. II p. 66 flg., '89-91 og 202-05). — Ved Lov af $\frac{24}{4}$ 1903 gik Skolen ind som et Led i den kommunale Folkeskole under sit nuvær. Navn. Udover Tilskud til Lærrelønninger i Henh. til Lønningsloven af 1919 er Statstilskudet siden 1925 c. 20,000 Kr. om Aaret. Fra Vejle og Ribe Amt ydes Tilsk. i Forhold til Elevantallet fra disse Amter, henholdsvis c. 10,000 og c. 2000 Kr. om Aaret. Byen opretholder c. 120 Fripladser (110 hele og 20 halve).

Af Privatskoler nævnes: **Døtreskolen af 1881**, Katrinegade, med en i græsk Stil 1881 opf. Bygn. i 2 Stokv. efter Tegn. af Arkt. Holm; Skolen, der toges i Brug i Marts 1882, har Ret til at afholde Mellemskole- og Realeks.; den havde $\frac{1}{1}$ 1926 136 Elv., fordelt i 5 Forberedelsesk., 4 Mellemskolekl. og 1 Realkl. Skolen

har en Bestyrerinde, 8 faste Lærerinder og 5 Timelærere (-inder). — **Kolding Realskole**, Langelinie, stiftet $\frac{1}{4}$ 1889, afholder alm. Forberedelseseks.; den havde $\frac{1}{i}$ 1926 387 Elv.; en Bestyrer, en Bestyrerinde og 9 faste Lærere (-inder). — **Forskolen til Kolding højere Almenskole**, Platangade, stiftet 1922, er en Fortsættelse af Frk. Theisens Forberedelsessk. fra 1915, der erstattede Karl Hansens Forberedelsessk., begyndt 1880; Skolen havde $\frac{1}{i}$ 1926 139 Elv.; 2 Bestyrere, 3 faste Lærerinder og 4 Timelærere (-inder). — Den katolske **Skt. Michaels Skole**, i Warmingsgade, 50 Elv.

Teknisk Skole, opr. 1854, ejer en i Platangade 1889 opf. Bygn. af røde Mursten i 2 Stokv. med Kælder (Arkt. Fussing); Opførelsen, der kostede 67,000 Kr.,

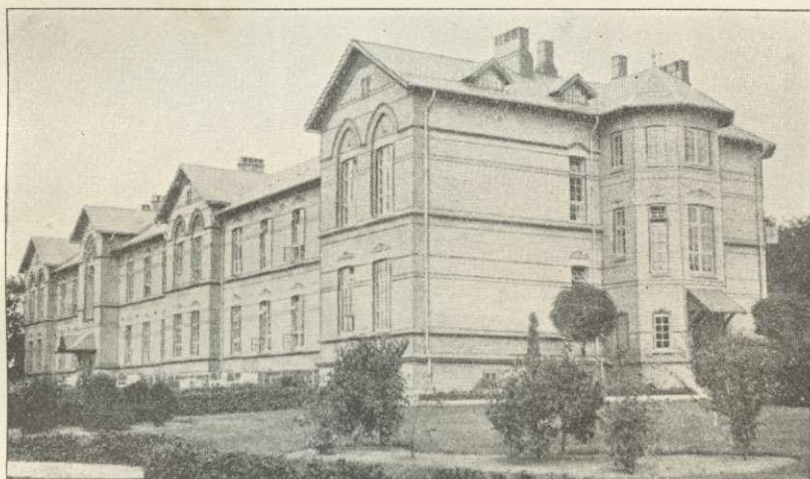

Museumsrum paa Koldinghus.

foretoges af Teknisk Selskab for Midler, der skænkedes af Stat, Kommune, Amt, Sparekassen og private samt tilvebragtes ved Laan (se Henr. Wandall, K. tekn. Selsk.s Skole 1854-1904, Kolding 1904). I 1906-07 opf. en Tilbygning i 3 Stokv. med Foredragssal. Skolen har udvidet Undervisn. for Bygningshaandværkere med Afgang fra Skolen som Bygningskonduktører; der er Dagskole for alle Haandværk og særlig Malerskole. I Aftenskolen er der foruden alm. Haandværkerundervisning indført Værkstedundervisning for Typografer, Malere og Barberer. Endvidere forberedes til Kedelpasser-, Motorpasser- og Maskinpasserprøven samt til alm. Maskinisteksamen. Der var 1926 39 Lærere og 410 Elv.

Museet paa Koldinghus (om Ruinen se p. 516) er grl. ved en Gave fra en stedlig Samler, Købmd. Thomas Petersen, $\frac{12}{12}$ 1877 og havde først sin Plads i et effags Rum paa Raadhuset, men $\frac{10}{2}$ 1890 stiftedes „Det hist.-antikv. Selsk. for K. og Omegn“, og dette fik s. A. Tilladelse til at benytte det mørke Brevkammer paa Koldinghus til Opbevaringsrum. Senere s. A. fandt man de gl. 8-kantede Søjler, der havde baaret Krydshvælvingerne i Slottets nordlige Fløjs nederste Stokværk (Slotsforvalterens Værelse). Dette Parti blev restaureret og ifl. min. Skr. af $\frac{20}{11}$ 1892 indr. til Museumsrum. Det unge Museum voksede ved frivill. Gaver og

Underst. fra fl. Sider, og Samlingen aabnedes her i Slutn. af Marts 1894. 1896 restaureredes det gl. Slotskøkken, og i 1900 det sidste Rum i denne Fløj. En ny Udvidelse fandt Sted 1906-07 med den saakaldte Kirkesal, hvor der opstilledes en Bygningsafdeling m. m. Under Omdannelsen af det gl. kgl. Bibliotek i København til Brug for Rigsarkivet erhvervedes en Trappe af Egetræ, som opsattes i „Kirketrappen“ paa Koldinghus, og samtidig en stor Del værdifuldt Materiale, den af Arkt. C. J. Zuber 1781 udf. Sal. En Indsamling i Forbindelse med Statsstøtte muliggjorde, at ogsaa Slottets Vestfløj, der var udsat for Vejrets Ødelæggelser, kunde opføres. Arbejdet her var afsluttet 1917 og kostede ialt for Vestfløjens Vedkommende 29,978 Kr. Foruden alle Rum i Nordfløjen har Museet nu 1. og 2. Sal i Vestfløjen, ialt en Grundflade af c. 1000 m². Museet rummer en meget betydelig Oldsam-

Amtssygehuset.

ling og en meget omfattende historisk Samling, deribl. en Sølvsamling, Møntsamling, store Porcellainssamlinger, en særlig Samling fra de slesvigske Krige 1848-50 og 1864 (Riddersalen i Vestfløjen). Salen fra det kgl. Bibliotek er opstillet i samme Fløjs mellemste Etage. En Marmorbuste af Museets egentlige Hovedmand, Tandlæge A. M. G. Friis († 1924), udført af Anne Marie Carl Nielsen, er opstillet i Nordfløjen i Museets ældste Rum (Oldsagssamlingen). Museet er en selvejende Institution. Bestyrelsen bestaar af 7 Medlemmer. (Se P. Eliassen, Museet paa Koldinghus, 25 Aars Udvikling og Virksomhed, Kolding 1915). I Stueetagen af Vestfløjen Kunstmuseum, indeholdende Skulptur og Malerier. Heri navnlig en Samling Modeller og Skitser af den dansk-amerikanske Billedhugger Carl Rohl-Smith († 1900) og en Række Gaver fra Fru Anne Marie Carl Nielsen. Kunstmuseet ledes af den stedlige Kunstforening. I Vestfløjen har „Vejle Amts historiske Samfund“ Arkiv og Boplager. I Slotsgaarden er opstillet nogle Kanoner, Gave fra Tøjhuset til det historiske Museum. Kanonerne har været anvendt under Kampene ved Dybbøl og Kolding. S. for Slotsporten i en Kælder en Samling Bygningsfragmenter fra Slottet. Museet besøges aarligt af c. 25,000 Gæster.

Af Biblioteker nævnes: **Den højere Almenskoles Bibliotek**, c. 10,000 Bd. (desuden en Del ældre Bind, deponerede i Museet), og **Kolding Centralbibliotek**,

i K. F. U. M.'s Hus paa Rendebanen. grl. ved Midten af forr. Aarh. af C. Berg som Folkebibliotek, 1879 overgaaet til Kommunen og 1905 forenet med „K. Læsestue“, hvorefter det blev selvejende; modtog 1920 betydelige private Gaver og anerkendtes $\frac{1}{4}$ 1924 som Centralbibl. for sydl. Del af Vejle Amt og en Del af Ribe Amt. Det indeholder c. 13,200 Bd.; 1924 erhvervedes afd. Prof. Hans Ollriks historiske Bibliotek.

Teatret, i Forbindelse med Industriforeningens Bygning, Jærnbanegade, er opf. 1889 i 2 Stokv. og har Pl. til 600 Tilskuere; ejes af Kolding Haandværker- og Industriforening.

Amtssygehuset, mod V. i Byen for Enden af Skt. Jørgensgade, ejes af Byen med c. 29 pCt. og af Vejle og Ribe Amtskommuner (henholdsvis med 39 og 32 pCt.).

De gamles Hjem.

Det er opf. 1878-80 af gule Mursten (Arkt. A. R. Gjellerup) paa et c. 1,7 ha stort Areal. En særlig Epidemibygn. opførtes 1894-95 (s. Arkt.), beregnet til 40 Senge foruden Operationssfue, Badeværelse m. m., og kostede c. 98,000 Kr. Større Udvidelser fandt Sted 1907-08 og 1918-20; den første kostede c. 188,000 Kr. og den sidste 1,280,000 Kr. Grunden er gentagne Gange bleven udvidet ved Køb af Jord. Hele Amtssygehuset er forsikret for 1,835,000 Kr., og der er nu Pl. til 215 Senge. (Det ældre Sygehus, opf. 1836, solgtes til Skt. Jørgens Hospital, s. d.). (Se E. Brandorff, Træk af K. Sygehus' Historie, Særtryk af Aarsberetn. 1909; Den tekn. Forenings Tidsskr. 1881-82 p. 51; Danm. kommunale Eifterretn. 1907-08 p. 667). — Et 1914 opført Kolerahus ligger S. for Havnen.

Skt. Hedvigs Klinik, Katrinegade, er opr. 1920 af de katolske Skt. Hedvigs-søstre, som har Hovedsæde i Breslau; Pl. til 17 Patienter; Klinikken ventes i nær Fremtid udvidet til et Skt. Hedvigs Hospital med 40 Senge.

De gamles Hjem, paa den tidl. Markedsplads udenfor Laasbygade, er opf. af Kommunen 1909-10 efter Tegn. af Arkt. A. Hagerup og bestaar af en Hovedfløj med to smallere Sideløje og kostede i Opførelse c. 148,000 Kr. Det udvidedes 1914 med en Mansardetage. Der er Pl. til 102 aldersrentenydende Gamle; der findes Lejligheder for Ægtefolk, men overvejende Enkeltværelser, desuden Syge-

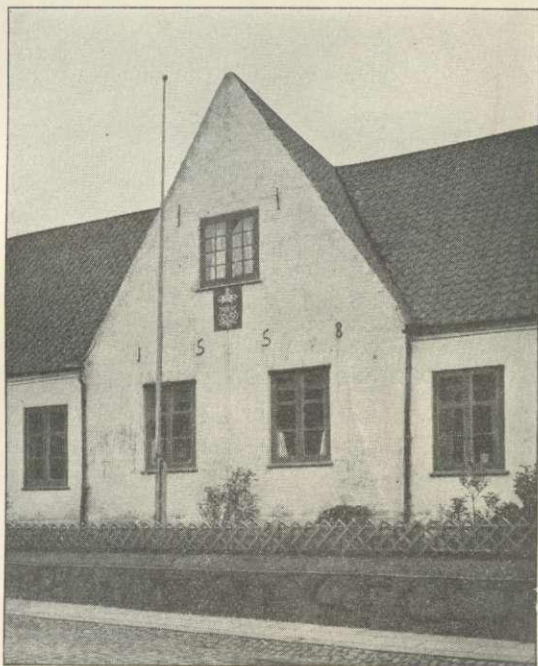
stuer, Selskabslokaler, Forsamlingssal, Rygeværelser m. v.; de Gamle faar fuld Forplejning og lidt Understøttelse i Penge; Hjemmet ledes af en Bestyrer.

Overmarksgaarden (Forsørgelsesanstalten), ved Dyrehavevej paa den gl. Overmark, er opf. 1916-17 efter Tegn. af Arkt. Theisen. Bygningernes Brandassurance udgør 109,055 Kr. Pl. til 56 Forsørgede. Den tidl. Fattigggaard i Skolegade, oprindl. Friskolebygning, benyttes nu til Boliger.

Kolding Skt. Jørgens Hospital, Hospitalsgade, er opr. ved Fundats af ^{15/12} 1558 af Chr. III „til Bolig for saare og syge Mennesker, hvortil han gav Toft og en Agerjord uden for Byen,

V. for Skt. Jørgens Gaard, hvortil den tidligere hørte“ (se p. 513) m. m. samt Korntienden af Anst, Bække, Gesten, Jordrup, Vamdrup og Verst Sogne; Stiftelsens stadfæstedes ^{28/2} 1572 af Fr. II, der forøgede dens Indtægter, hvilket gentoges af Fr. IV 1721. Hospitalets første Bygning antages at være, i alt Fald delvis, fra 1578, hvilket Aarst. stod paa den; den blev efter en Brand 1617 istandsat og udvidet af Lensmanden paa Koldinghus Otte Brahe (ifl. en Sten, der findes over Indgangen til Forstanderens Bolig). Denne Bygn. bestod af to Længer i 1 Stokv., den ene af Grundmur paa 20 Fag, hvori der bl. a. var Kirke med et lille Trætaarn, og en anden, dels af Grundmur,

dels af Bindingsværk, paa 10 Fag, samt nogle Udhuse. Hospitalet havde sin egen Kirkegd. Ifl. Reglem. af ^{24/8} 1747 fik dets 21 Lemmer dengang hver 28 Sk. ugtl.; 1803 bestemtes, at Kirken skulde inddrages, saa at det dav. Antal af Lemmer, 12, kunde forøges til 28; den gl. Bygn. blev nedbrudt, og den nuv. opførtes (paa Muren findes en Sten med kgl. Navnetræk og Aarst. 1805) af Grundmur i 1 Stokv., bestaaende af en Hovedbygning til Gaden paa 24 Fag, og en Sidebygning paa 20 Fag, samt 1 Baghus; Bygningerne indeholder Sovestuer for Lemmerne, Forsamlingsstue, Økonomilejlighed og Forstanderbolig; Hospitalet blev 1880 udvidet ved Køb af det gamle Sygehus, der ligger lige N. for det; dette sammenbyggedes 1917 med Hospitalsbygningen. Allerede i Forvejen var der indrettet Eneværelser (1908-09), og i nyeste Tid er der indrettet Ligkapel, W. C., Badeværelse m. m., ligesom der er indlagt elektrisk Lys. For Tiden har Hospitalet 25 Pensionærer, Mænd og Kvinder, der fruden fri Bolig faar Lys, Varme og Medicin. To Gange om Aaret udbetales 4 Kr. i „Beklædningspenge“. Pensionærerne betaler hver dag-

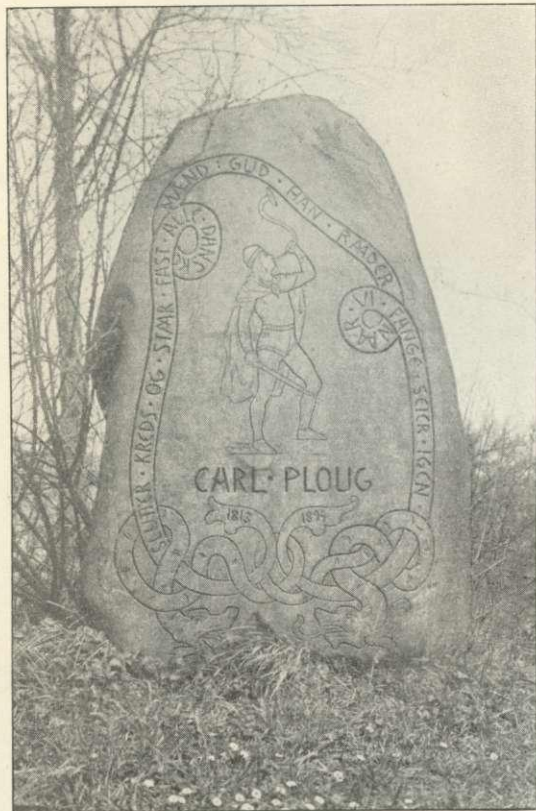

Skt. Jørgens Hospital.

lig 15 Øre for Forplejning. En Del af dem faar Rente af deres Indskud i Hospitalet, og andre faar Alderdomsrente. Hospitalet, der tidligere ejede et ret betydeligt Jordtilliggende, ejer nu kun Hospitalshaven, der er paa 2,5 ha, heraf er udlejet 80 Smaahaver for ialt 2200 Kr. Bl. a. ved Indløsning af nogle Tiender, som Hospitalet tidl. besad, ejer Hospitalet derimod en Kapitalformue paa 262,000 Kr. Det styres af en Forstander under Haderslev Stiftsøvrigheds Direktion og den

stedlige Politimesters og Sognepræsts Inspektion. Optagelse staar kun aaben for Indbyggere fra det hlv. Ribe Stift.

Stiftelser: **Den Gjedbergske Brakkerstiftelse**, Slotsgade, i 1 Stokv., er opr. 1817 af Jens Sørensen G. og Hustru Cathrine Hansd. Waltersdorff († 1846), til Fribolig for 2 fattige husvilde Borgerfolk, særlig af Legatstifterens Slægt; Stiftelsen bestyres under Stiftsøvrighedens Tilsyn af Borgmesteren og Sognepræsten. — **Kolding Haandværker- og Industriforenings Fribolig**, Seestvej, af gule Mursten i 2 Stokv., er opf. 1884 med 12 Lejligheder for trængende Medlemmer af Foreningen; Grunden er skænket af Kancellird. O. Fr. Kralund († 1892). Under Byraadets Tilsyn bestyres Stiftelsen af Foreningen. — Et **Børneasyll**, Markdannersgade, i eet Stokv. med paabygget Bolig for Bestyrerinden, er opf. 1868 paa et

Carl Plougs Mindesten.

Areal tilh. Slottet; Pl. for 100 Børn. — Et **Børnehjem**, Kralundsgade, i eet Stokv., er opr. 1888 med Pl. for 12 Børn. — En **Vuggestue** i Skolegade, med Pl. til en Snes Børn, drives af „Børnenes Vel“ (en Forening, der er opr. i Kolding 1901, og som 1903 af Byen fik overdraget Tilsynet med Plejebørn). — „**Alderdomsforeningens Fribolig**“ er ved Fund. af $2\frac{1}{2}$ 1925 opr. i det gl., nu fredlyste Hus Helligkorsgade 18 (se p. 507), idet 3 Borgere i 1915 erhvervede dette, da det stod i Fare for at blive nedbrudt, og overdrog det til nævnte Stiftelse, som dog endnu ikke er traadt i Virksomhed.

Gasværket, ved Havnen, er anl. 1861 af Kommunen og fl. Gange udvidet. Det største Døgnforbrug var i 1924 9380 m³; Aarsforbrug 19^{25/26} 2,059,000 m³. Byens Elektricitetsforsyning sker fra Interessentskabet „Sydøstjyske Elektricitets-

værker", der leverer Strøm baade til Byen og Oplandet. Værket har to Centraler, Dampkraftcentralen i Skt. Jørgensgade (Byens gl. Elektricitetsværk, opf. 1898, indviet ²⁷/₁ 1899; se Medd. fra Dansk Architektforen. 1898-99 p. 165) og Vandkraftcentralen i Harte. Byens største Døgnforbrug er 8148 K.W.T.; Aarsforbrug c. 1 Mill. K.W.T. — **Vandværket**, V. for Byen ved Aaen, er anl. 1886 af Kommunen for c. 230,000 Kr.; oprindl. blev det drevet ved Damp; nu drives det ved Elektricitet. Forsyningsomraadet bestaar af to Trykzoner, hvis nederste Beholder rummer 792 m³ med en Vandspejlskote af 55 m. Den øverste Beholder rummer 220 m³, Vandspejl 95 m over daglig Vande. Vandtaarnet N. for Byen er opf. 1914. Vandværkets største Døgnforbrug i 1924 var 2800 m³; Aarsforbrug 796,221 m³. — **Det offentlige Slagtehus** paa Ribberdyb S. for Aaen er taget i Brug ¹/₁₁ 1898. Det er anlagt for 90,000 Kr. og 1915 udvidet med et Kølehus. Brandassurance ialt 108,912 Kr. N. for Havnen er 1913 opført store Eksporthaller, hvori de ugentlige Kreaturmarkeder afholdes.

Statsbanegaarden, mod Ø. i Byen for Enden af Jærnbanegade, er opf. 1866 (Arkt. Arboe), senere udvidet med et Jærnbaneposthus, som nu er flyttet over i en særlig Bygning. Gang under Sporene fra 1924. — **Nordbanegaarden**, ved Nørregade, Station paa den private, smalsporede Kolding-Egtvedbane (se p. 512), er opf. 1898. — **Sydbanegaarden**, ved Sydbanegade, opf. 1911 (Arkt. Robert V. Schmidt) som Udgangspunkt for Privatbanerne til Hejlsminde og Vamdrup (se p. 512). Trolldhedebanen har ingen særlig Banegaard i Byen, men kører ind til Statsbanegaarden. — **Telegrafstationen**, Jærnbanegade, og **Posthuset**, Vestergade, har lejede Lokaler. — **Toldkammerbygningen**, ved Havnen, er opf. 1917 (Arkt. Bygningsinsp. J. Vilh. Petersen).

Af andre Bygninger nævnes: *Præstegaarden*, Hyrdestræde, opf. 1911 (den gamle Præstegd., Hj. af Vester- og Torvegade, købtes af Kommunen og benyttedes en Tid til kommunale Kontorer, nu til Boliger), *Løveapoteket*, Torvet, i 3 Stokv., er opf. 1877, *Sønderbros Apotek*, Hjørnet af Søndergade og Seestgade, *Svaneapoteket*, Laasbygade, opf. 1885, *Landmandsbankens Filial*, Torvet, opf. 1901 (ud mod Markdannersgade er indsat to Relieffer af den gamle Vaupell'ske Gaard, som laa paa dette Sted), *Sparekassens Bygning*, Jærnbanegade, opf. 1924-25 (Arkt. Ernst Petersen), *Folkebankens Bygning*, Jærnbanegade, opf. 1883, udvidet ved en stor Tilbygning 1924-25 (Arkitekt Ejnar Thuren, København), *Diskontokassens Bygning*, Jærnbanegade, opf. 1885 efter Tegn. af Arkt. Win-

C. Bergs Statue.

strup, *Nationalbankens Filial*, Jærnbanegade, opf. 1925 efter Tegn. af Arkt. Ernst Petersen, *Forsikringsselskabet Koldinghus' Bygning*, Jærnbanegade, opf. 1905, *Industriforeningens Bygning*, Jærnbanegade, den vestl. Del af den 1856 opf. Klubbygning, med Teater (se p. 502), *K. F. U. M.'s Bygning*, Østergade, opf. 1906-07, *Good-Templar-Logernes Bygning*, Laasbygade, i en ældre Bygning, indv. $\frac{2}{7}$ 1900; flere Loger under N. I. O. G. T. har her Lokale, *Good-Templar-Logen „Hjemmenes Arne“*, Platangade, opf. 1891, *Højskolehjemmet*, Jærnbanegade, opf.

Mindesmærke for Dyrnlæge J. J. Schmidt.

Anlæg og Mindesmærker. Til Byen hører flere Anlæg: **Stejlebjærg**, S. for Byen, anl. af Kommunen som en Park 1866, 3 ha; fra det højeste Punkt er der fra en Altan en storartet Udsigt over Byen og Omegnen, ligesom fra den nedenunder Anlægget 1880 opf. Restauration *Alhambra*. Anlægget **Marielund** ligger NØ. for Byen i Bramdrup Sogn, 5,9 ha, skænket Kommunen 1876 af Kancelld. Kralund; det er en smuk Bøgeskov ved en lille Sø med Vandmølle; i Anlægget en anseelig Pavillon og en *Helligvandskilde*. Mod NV. ligger Anlægget **Tivoli** med smuk Udsigt fra den der opf. Pavillon. (Om det tidl. Anlæg: Wissens Anlæg, sen. kaldet Katrinelund, med Pavillon, se Vejle Amts Aarb. 1918 p. 175 og 1926 p. 113). — Paa Slotsbanken er mod S. de gamle Lindetræer bevarede, mod V. og N. er der smukke, 1876 paabegyndte Plantninger. Paa Slotsbanken er der Mindesten for Koldings to Bysbørn, Digteren *Carl Ploug* (f. 1813, † 1894), afsløret $\frac{24}{10}$ 1899, af Granit med Indskr. og en Hejmdalsfigur, efter Tegn. af L. Frølich, og Oberst *Otto Vaupell* (f. 1823, † 1899), afsløret $\frac{22}{7}$ 1900, af Granit med

1892, 24 Værelser (se Højskolebladet 1892 Sp. 1377), *Hotel Kolding*, Akseltorvet, grl. 1886, 40 Vær., *Missionshotellet*, Helligkorsg., 22 Vær., *Hotel Royal*, Jærnbanegade, grl. 1917, 20 Vær., *Palæ-Hotellet*, Jærnbanegade, 24 Vær., *Grand-Hotel*, S.-Klostergade, 24 Vær.

Af Foreninger af mere almen Interesse nævnes: *Den alm. Understøttelsesforening*, stift. 1866. Fire statsanerk. Sygekasser, hvoribl. *Kolding Sygekasse*, stift. 1884, *Haandværker- og Industriforeningen*, stift. 1862, *Handelsforeningen*, stift. 1870, *Vaabenbrødrene for K. og Omegn*, stift. 1859, *Forsvarsbrødrenes Forening*, stift. 1879 (Selskabet de Danske Forsvarsbrødre for Kolding og Omegn 1879-1904, Kold. 1904), *Skydeselskabet*, stift. 1786, *Højskoleforeningen*, stift. 1882, *Foreningen „Børnenes Vel“*, stift. 1901.

Broncemedajllon og Indskr. (modell. af Rasmus M. Andersen; i et Hus i Markdannersgade, hvor Vaupell levede som Barn, er ogsaa indsat en Mindetavle). — Paa et Hus i Helligkorsgade er $\frac{28}{4}$ 1899 afsløret en Mindetavle med et Broncerelief (en Hornblæser med Dannebrog), udf. af Billedhugger Th. Møller, og Indskriften: „Til Minde om Gadekampen i K. 23. April 1849“. Ligeledes $\frac{28}{4}$ 1899 afsløredes paa Fredericia Landevej en 2 m høj Mindesten (fra en Gravhøj paa Stenderup Mark) med en Metalchako paa Toppen og Indskriften: „Til Minde om Angrebene paa de tyske Skanser 23. April 1849“. Paa Jærnbanepladsen er $\frac{2}{6}$ 1906 afsl. en Broncestatue af *Chresten Berg* (Billedhugger Rasmus M. Andersen); paa Elektricitetsværkets Gavlmur i Skt. Jørgensgade er 1913 opsat en Tavle til Minde om, at her laa det Hus, hvor *Carl Ploug* fødtes $\frac{29}{10}$ 1813. Paa „Buen“ er $\frac{19}{6}$ 1926 afsl. en Mindesten over Dyrnlæge, Dr. med. vetr. *J. J. Schmidt* († 1923), Granitsten med Portrætrelief af Hansen-Jacobsen.

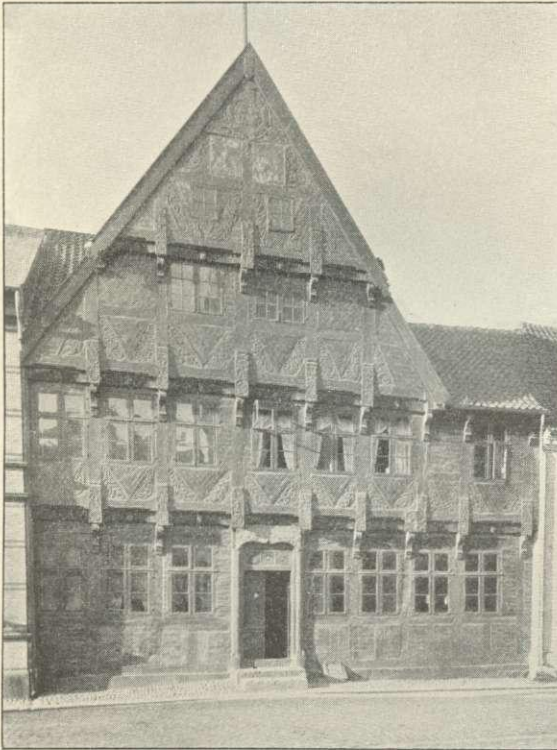
Gamle Huse. Tidligere var Renæssance Gavlhusene ret almindelige i Kolding. Opførte af Bindingsværk i 2 Etager med Højstol-

Helligkorsgade 18-20.

per fra Fodtømmer til Tagrem og Gavlmur mod Gade, med Stokværksudkræning, Stikbjælker og en Brand øverst i Gavltrekkantens Spids, beherskede de Gaderne (jfr. Stikket i Braunius *Theatrum urbium*). Ned mellem Ejendommene strakte der sig smalle Indkørsels- eller Tagdrypsslipper. I de sidste Menneskealdr har Mandefaldet været stort blandt Byens gl. Huse, af hvilke kun et Par Stykker er bevarede, men ikke mindre end ialt 35 Husindskr. paa Egetømmer eller Sandsten findes endnu, dels paa Museet paa Koldinghus, dels spredt rundt om i Byen, og de 31 af disse skriver sig fra Tiden mellem Branden 1583 og 1650, en Periode, som karakteriseredes af en rig Byggevirksomhed (J. O. Brandorff, Indskr. fra gl. Huse i K., Vejle Amts Aarb. 1908 p. 255-83; 1917 p. 170 ff.). Ældst af de bevarede borgerlige Huse er *Helligkorsgade 18* (nu Stiftelse, se p. 504), et typisk Renæssance-Gavlhus af Bindingsværk i 2 Stokv. med glatte Langsider og knægtbaaren Forside. Over Døren er anbragt en Indskrift med Aarstallet 1589, uden Tvivl Opiørelsesaaret, samt Navnebogstaverne HI—DH („Architekten“ XVIII p. 421 f.; Medd. fra Foren.

til gl. Bygn. Bevar. IV p. 74 f.). Istandsæt i nyere Tid (Arkt. Christen Borch) giver dette Hus i Forbindelse med Naboejendommen, *Helligkorsgade 20*, et Indtryk af, hvor virkningsfuldt Gavlene gjorde sig gældende i Gaden. Sidstnævnte Gaard, hvis Langsider har bevaret gammelt Bindingsværk, medens Gavlens mod Gaden er ombygget stærkt, bærer en Sandstensplade med Indskrift: „Rigens Fjender mig ruineret, Mogens Eriksøn mig renoveret“ etc., samt Aarstal 1632. I Gyden mellem Husene findes blyindfattede Ruder. *Torvet 2*, vel nok med den

Borch's Gaard, Torvet 2.

rigest udsmykkede Bindingsværksgavl i Landet, er opført 1595 af Apotekeren Hérman Reimink, hvis Navnebogstaver ses paa Dørtræet. Det 2 Stokværk høje Hus, som krones af en udkraget, anselig Gavl, bærer frodige Akanthusblade paa Stolpernes Skæl, og de tresidede Planker, som er traadte i Skraastiveres Sted, og Mellemstykkerne mellem Bjælkehovederne smykkes af Kerubhoveder. Foruden ovennævnte Dørtræ opbevares i Ejendommen 2 andre, det ene med plattysk Indskrift, det andet med Aarstal 1607. Sidstnævnte stammer rimeligvis fra et andet nu nedrevet Gavlhus, som laa Ø. herfor (P. Eliassen, Borchs Gaard i K., Vejle Amts Aarb. 1915 p. 158-185; Medd. fra

Foren. til gl. Bygn. Bevar. II p. 39-42). I Sidelængen til *Søndergade 5* findes en smukt udhuggen Sandstenstavle med Bomærkeskjolde, en af Løver baaren Kartouche, Indskrift og Navnebogstaverne N. P. Enkle og meget medtagne er Renæssancebindingsværksgaardene *Laasbygade 60* og *Vestergade 10*. I tidligere Tid fandtes der en Del Bulluse i Byen. Af det sidste af disse, der tjente som Lade og Stald for den gl. Smedje i Torvegade 3, er en Del opstillet paa Museet paa Koldinghus, der ligeledes rummer en Del karakteristiske Prøver paa Byens Renæssance-Tømmerværk fra nedbrudte Bygninger.

Indbyggertallet var $\frac{1}{2}$ 1925 16,745 (1801: 1672, 1850: 2865, 1901: 12,516), med de p. 490 nævnte Forstæder 21,470. Efter Erhverv fordelte Folkemængden i Købstaden 1911 (14,219) sig i flg. Grupper: 6120 levede af Haandv. og

Industri, 3572 af Handel o. l., 947 af Transport, 276 af Landbrug, 20 af Mejeri-drift, 65 af Fiskeri, 663 af immateriel Virksomhed, 1188 af Tyendegern. o. l., 739 af egne Midler, 383 væsentligst af offtl. Understøttelse, 246 var uden anvendt Erhverv.

Skibsfart. Ved Kolding Toldsted var der ved Udgangen af 1920 hjemme-hørende 26 Sejlskibe med en samlet Tonnage af 386, 15 Motorskibe med 304 og 6 Dampskibe med 971 R.T., samt 305 Baade (under 4 R.T.). I den udenrigske Fart klareredes 1920 for indgaaende: 380 Skibe med 26,474 Tons Gods, deraf 184 Dampskibe med 11,701, for udg. 376 Skibe med 15,122, deraf 191 Dampskibe med 9703; i den indenrigske Fart for indg. 792 Skibe med 27,284, deraf 183 Dampskibe med 14,366, for udg. 805 Skibe med 18,389, deraf 177 Dampskibe med 8967 Tons Gods.

Ved Kolding Toldsted indbragte Indførselstolden 1923/24 1,496,854, Spiritus-afg. 448,746, Tobaksafg. 262,127, Restaurationsomsætningsafg. 272,282 Kr.

Fiskeri. I Kolding var der 1925 7 Fiskere (deraf 5 Erhvervsf.), der ejede 7 Fartøjer til Værdi 3250 Kr. og Redskaber for 4110 Kr.; Værdien af Fangsten (hovedsagelig Aal, Sild, Torsk og Ørred) udgjorde 6300 Kr. — I Kolding Aa gaar en Del Havørred op. Indtil 1893 var Aaen tæt ved sit Udløb i Fjorden afspærret ved en stor Tenegaard, hvis Ejere havde Eneret til Fiskeriet i Aaen og en Del af Fjorden; men i nævnte Aar nedlagdes Tenegaarden, og Afløsning af Privilegiet fandt Sted imod en Erstatning paa 18,500 Kr. til Ejerne (udredt af Statskassen med 8000 Kr., af Kolding Kommune med 7000 Kr., af Vejle Amtsraad med 500 Kr. og af Lodsejerne ved Kolding-Nebel Aa med 3000 Kr.). Efter denne Tid er her en ældgammel Fangstmetode med Vippegarn blevet genoptaget i Aaen og med det Resultat, at der nu væsentligst paa denne Maade aarlig tages 500-1200 kg Havørred i Aaen. — I Kolding Slotssø (c. 12 ha), hvis Vand ikke har kunnet undgaa en Del Forurening ved Afløb fra den omgivende, tiltagende Bebyggelse, findes nu om Stunder nærmest kun Karusser, Karper og Suder. Et kraftigt Fugleliv rører sig dog paa Søen, vedligeholdt af en „Svaneforening“.

I Byen holdes følgende Markeder: 1 i Jan., 2 i Febr. og 1 i Marts med Heste; 2 i Marts, 1 i Apr., Maj, Juli, Sept. og Okt. med Heste og Kreat.; desuden hver Tirsdag Marked med Kreat. samt Torvedag hver Tirsdag og Fredag*).

Af Fabrikker og industrielle Anlæg nævnes: *De danske Mejeriers Maskinfabrik*, Laasbygade, anl. 1888, med Kedelsmedie (anl. 1920) og Støberi (anl. 1907) i Munkensdam; tilhører fra 1905 Andelsselsk. „De danske Mejeriers Fællesindkøb og Maskinfabr., Kbh.“, fremstiller Mejerimaskiner af alle Slags samt Dampkedler og Dampmaskiner. *S. W. Bruuns Tobaksfabr.*, Helligkorsgade, oprindl. anl. 1819, A/S fra 1897, Aktiekap. 200,000 Kr. (se *S. W. Bruuns Fabr. gen. 100 Aar 1819-1919*, Kolding u. A.). *O. L. Petersen & Co.'s Cigarfabr.*, grl. 1897 som Filial af en Fabr. i Altona. *Fællesforeningen for Danmarks Brugsforeninger*, Klostergade, opr. 1896, gentagne Gange udvidet, navnlig Chokoladefabr. og Kaffe-

*) Det bekendteste og største Marked var tidligere Mikkelmarkedet i Beg. af Okt., da store Baade fra Als, Årø, Assens og Middelfart kom til Byen med Grøntsager, Frugter, Rødløg, der dels afmaalttes, dels solgtes trukne paa smalle Halmstokke, „Rosmer“, tørrede Flyndere osv. Men Dagen før dette Marked fandt det saakaldte Folkemarked Sted, da unge Karle og Piger fra Jyllands Vestkyst samledes paa Rendebanen dels for at falbyde deres Varer som Jydepotter, Perseaal og klynrøget Helt, dels for at tilbyde sig selv som Tjenestefolk. Folkene i deres Nationaldragt stod opstillede langs Husene, og Landmænd fra Nørre- og Sønderjylland samt Fyn saa paa dem og fæstede dem, hvorpaa Fæstepengene anvendtes til en Attens Lystighed i Kolding. Folkemarkedet henlagdes sen. til 1. Maj og 1. Nov. og holdtes da paa Rendebanen, men ophævedes af Byraadet i Dec. 1909. Om Folkemarkedet i ældre Tid se Tauber, *Breve fra Kolding*, Odense 1822 p. 111. Om Markederne i Kolding se iøvrigt P. Eliassen i *Kongeaen eller den gamle Grænse*, Kolding 1925 p. 20.

risteri. *A/S Brødr. Volkerts Fabr.*, Væveri og Klædefabr., grl. 1868, *A/S* fra 1919, Aktiekap. 1,200,000 Kr. *A/S Slotsmøllens Fabr.*, Ølbryggeri og Mineralvandsfabr., *A/S* fra 1872, Aktiekap. 250,000 Kr. (Slotsmøllen anlagdes 1570 af Fr. II's Dronning Dorothea). *Kaalunds Sæbefabr.*, grl. 1885. En 1899 opr. Saftstation S. for Byen, tilh. *A/S De dske Sukkerfabr.*, til Forsyning af Fabr. i Assens (se IV p. 382). *K. Andelssvineslagteri*, opr. 1888, slagtede 1925 101,696 Svin. *K. Andelsmejeri*, opr. 1888, og 1915 flyttet til Søndre Landevej. Flere Tekstilfabr., deriblandt *A/S K. Strømpefabr.*, stift. 1916, Aktiekap. 300,000 Kr., beskæftiger 130 Arbejdere, *J. C. Beyerholms Bomuldsspinderi* (grl. i Vonsild 1879, 1905 flyttet til Kolding), *Jysk Garnfabr.*, *A/S Andr. Eriksen & Co.* (Børnekonfektion), grl. 1898, *A/S* fra 1914, Aktiekap. 750,000 Kr. Flere Savværker. *A/S I. A. Hansen*, Aktiekap. 500,000 Kr., ejer et stort Kalkværk ved Kolding Havn, anl. 1903, samt et Par mindre Kalkværker, 2 Teglværker i Seest og et Cementstøberi. *K. Skibsværft*, *K. Dampvaskeri og Badeanstalt*, grl. 1870, *A/S Dansk Kaffe-risteri*, stift. 1898, *A/S* fra 1908, Aktiekap. 65,000 Kr., 2 Tarmskraberier, 2 Mejerier (deraf *K. Andelsmejeri*, grl. 1888, ombygg. 1915, Arkt. Jespersen), *K. Dampmølle*, *K. Staalborstefabr.* (grl. 1908), *K. Lervarefabr.*, *H. Hansens Sølvsarefabr.*, grl. 1908, *A. D. Burchardts Farvefabr.*, grl. 1900, *A/S Ernst Molands Glassliberi*, *Dansk Maalerværksted*, grl. 1911, fremstiller elektriske Maalere, 8 Bogtrykkerier (deribl. Konrad Jørgensens og Fr. Lumbyes). Af større Handelsvirksomheder nævnes: *A/S Dansk Frøhandel*, grl. 1881, *A/S* fra 1918, Aktiekap. 1 Mill. Kr., med stort Pakhus ved Havnen, Renseri og Tørreri samt Gaarden „Brændkær“ i Kolding Søndervang, *Frøkontoret* (for undersøgt Markfrø), grl. 1887, med en 1906 opf. stor Lagerbygn. ved Havnen, *A/S Markfrøkompagniet*, stift. 1919, Aktiekap. 150,000 Kr., *A/S P. Lauridsen* (Foderstoffer og Gødning), stift. 1914, Aktiekap. 500,000 Kr., *Sydjysk Korn- og Foderstofkompagni*, *A/S Sydjysk Kulimport*, stift. 1914, Aktiekap. 500,000 Kr., endvidere findes her Afdelinger af *Jysk Andelsfoderstofforretning*, med Pakhuse, og *Det danske Petroleum-Aktieselskab*, med Tankanlæg N. for Havnen.

I K. udgives flg. Aviser: „Kolding Avis“, grl. 1849, „K. Folkeblad“, grl. 1871, „K. Socialdemokrat“, grl. 1897 som Ugeblad, Dagbl. fra 1899, og „Venstrebladet“, grl. 1906 i Vejen, fra 1908 i Kolding. — Ugebladet „Højskolebladet“ er grl. 1876.

Kreaturholdet var ¹⁵/₇ 1924: 236 Heste, 652 Stk. Hornkv. (deraf 417 Køer), 3 Geder og 174 Svin.

Byens Øvrighed består af en Politimester og en folkevalgt Borgmester. Byraadet består af 19 valgte Medlemmer, indbefattet Borgmesteren som Formand. I Fællesanliggender med Landdistriktet tiltrædes Byraadet af et Medlem derfra.

Finansielle Forhold. Indtægter 19²²/₂₃ (i 1000 Kr.): 3228, deraf Ejendoms-skatte 142, personlige Skatte 1945, Formue- og Erhvervsindtægter 778; Udgifter: 2776, deraf Byens Bestyrelse 146, offtl. Understøttelse 527, Skolevæs. 388, Rets- og Politivæs. 150, Medicinalvæs. 38, Gader, Veje og Kloakker 270, Renter af Gæld 1008. Aktiver ²¹/₃ 1923: 19,055, Gæld 16,917. Skatteproc. udgjorde 19²⁰/₂₁ 10,9, Ligningsproc. 17,9.

Kommunens faste Ejendomme består af: Raadhuset, Skolerne, Andel i Domhuset og Sygehuset, Vandværket, Gasværket, Slagtehuset, c. 158 Beboelseshuse (deraf 14 Serier Bolighuse; ialt c. 450 Lejligheder og 19 Butikker), Overmarks-gaarden samt Dyrehavegaard i Landdistriktet, de kommunale Anlæg og forskel-

lige Jorder (ialt ejer Kommunen c. 230 ha) samt Andel i Egtvedbanen, Sydbanerne og Troldhedebanen.

Byens Politikorps bestaar af Politimesteren, 1 Assistent og 17 Betjente. Af Statspolitiet er der i Byen stationeret 1 Overvagtimester, 2 Overbetjente og 5 Kriminalbetjente. Brandkorpset bestaar af 1 Brandinspektør, 1 Vicebrandinspektør, 3 Assisterter og 22 Brandsvende. Der er ingen fast Brandvagt; Alarmering sker fra Politistationen. Byen har 1 Motorsprøjte og fl. Haandsprøjter.

Pengeinstitutter: *Spare- og Laanekassen for Kolding By og Omegn* (opr. 1856; ³¹/₃ 1924 var Indsk. 12,957,203, Reserver 924,432 Kr.). *De kommunale Skolers Sparekasse* (opr. 1878; ³¹/₃ 1924 var Indsk. 100,038, Reserver 5633 Kr.). *Bank-Aktieselskabet Kolding Laane- og Diskontokasse* (opr. 1856; ³¹/₁₂ 1924 var Aktiekap. 2 Mill., Reserver 304,058, Indsk. 6,393,395 Kr.; har overtaget Andelsbankens Filial). *Kolding Folkebank A/S* (opr. 1873; ³¹/₁₂ 1924 var Aktiekap. 2 Mill., Reserver 578,812, Indsk. 13,637,372 Kr.). Der findes Filialer af *Nationalbanken* (opr. 1901) og *Landmandsbanken* (opr. 1872). Desuden er Byen Sæde for *Dansk Andels Assurance Kompagni* (Garantikap. 275,000 Kr.) og *Dansk Andels Livsforsikringselskab Koldinghus* (opr. 1898; Garantikap. 50,000 Kr.; Forsikringssum 1923 13¹/₄ Mill. Kr.).

Havnen er anl. 1842-43, idet der tidl. nok var en Skibsbro (Sønderbro over Kolding Aa; 1562 blev der bygget en ny Skibsbro), men Løbet var saa tilsandet, at Skibene maatte ankre op c. 2 km fra Byen og Varerne føres til og fra i Baade. Havnen, der blev indviet ²⁴/₁₀ 1843 og kostede 23,547 Rd., var fra Beg. 57 m bred og havde en Længde af 80 m og en Dybde af 2,8 m med en 520 m lang Indløbskanal; sen. er Havnen gentagne Gange bleven udvidet og forlænget, saaledes i Beg. af 1860'erne. 1909-10 uddybedes Havnen til 7 m, og Sejlløbet udvidedes, for en saml. Bekostning af 156,000 Kr. I de senere Aar er der foretaget betydelige Udvidelser efter en 1918 udarbejdet Plan; saaledes er der i Forbindelse med Forlægning af Aaløbet inddæmnet og til Dels opfyldt et Fjordareal paa 20 ha, saa at hele Havnens Omraade nu andrager c. 70 ha, og der er bygget et nyt Havnebassin med Kajer paa Nord- og Sydsiden med Dækmoler ved Indløbet. Havnens Længde er nu c. 1000 m, den saml. Bolværkslængde 2300 m med en Vanddybde af 7 m. Til Havnen fører fra Fjorden et 3 km langt uddybet Løb med en Bundbredde af 25 m og en Dybde af mindst 7 m. Der findes to Sæt Ledefyr (røde og grønne faste Fyr) N. for Havnen samt et 4 m højt Fyrtaarn (opsat 1913, grønt Fyr med Formørkelser) paa Læmolens Yderende. Havnevæsenet bestyres af Havneudvalget, der bestaar af Borgmesteren som Formand og 4 af Byraadet valgte Medlemmer, og ved Havnen er ansat en Havneingeniør, der tillige er Stadsingeniør. Havnens Formue var ¹/₄ 1925 4,919,000 Kr., dens Gæld 2,947,000 Kr. Indtægten af Havne- og Bropenge har 1924-25 været 430,355 Kr. En Lods ved Drejens Odde, ved Fjordens Nordside, lodser i Fjorden og Havnen samt til Fredericia, Assens og Aarøsumd. (Om Havnen se K. Havn, Medd. fra Havneudvalget i Anl. af Jubilæet ²⁴/₁₀ 1893, Kolding 1893). — Paa et Areal S. for Fjorden, købt fra Tved, er der i 1921 opf. en *Søbadeanstalt*.

I gejstl. Henseende udgør Købstaden med Landdistr. to Pastorater (fra ⁶/₃ 1925), Skt. Nikolaj Kirkes og Kristkirkens Sogn, mellem hvilke Kolding Aa danner Grænsen. Byen er Bolig for en Dommer i civile og en Dommer i kriminelle Sager samt en Politimester (se p. 429) og er Sæde for 3. jyske Statsadvokatur (Statsadvokaten bor her) samt Tingsted for sydjyske Nævningekreds. Den hører under Vejle

Amtstuedistr. (med egen Oppebørselstue i K. for K. Hrd.), Kolding Lægekr. (Kredslægen bor her) og har 3 Apoteker (Løveapoteket, opr. 1585, Svaneapoteket, opr. 1885, og Sønderbros Apotek, opr. 1922). Den hører til Amtets 2. Folketingskr. (Opstillingskr.), Kolding Skattekr. Den udgør Kolding Skyldkr. og hører til Amtets 2. Forligskr., 7. Udskrivningskr. 108. Lægd samt er Sessionssted for 75-108. Lægd af 7. Udskrivningskr.

Ved Kolding Toldsted er ansat 1 Toldforvalter, 2 Toldkontrollører og 7 Toldassistenter, ved Postvæsenet er ansat 1 Postmester, 4 Kontrollører, 4 Assistentter og 1 Medhjælper, og ved Telegrafvæsenet 1 Telegrafbestyrer, 2 Telegrafkontrollører og 9 Assistentter.

Jærnbaner. Kolding er Station paa den østjyske Længdebane, der (for Strækningen Vamdrup-Fredericias Vedk.) aabnedes $\frac{1}{11}$ 1866 (se p. 483) og Udgangspunkt for 4 Privatbaner. Med Statsbanerne befordredes i Driftsaaret 19^{24/25} 208,588 Personer fra K. (heraf 3556 transit. fra K. Sydbaner og Trolldhede-Vejen Banen). Totalvægten af Gods og Kreaturer afsendt med Statsbanerne fra K. udgjorde 147,491 og ankommet til K. 61,492 Tons. *Kolding-Egtved Jærnbane* (27,8 km) er bygget i Henh. til Lov af $\frac{8}{5}$ 1894 og Eneretsbevill. af $\frac{17}{7}$ 1895 og aabnedes for Driften $\frac{4}{5}$ 1898. Banen er smalsporet (Sporvidde 1 m). Den ejes og drives af Kolding-Egtved Jærbaneselskab (Kolding); Andelskapital 1,183,023 Kr. I Driftsaaret 19^{24/25} udgjorde Antallet af Rejsende 52,436, Totalvægten af den befordrede Mængde af Gods og Kreaturer 18,329 Tons. *Kolding Sydbaner* (57,6 km) er byggede i Henh. til Lovene af $\frac{27}{5}$ 1908 og $\frac{20}{3}$ 1909, samt Eneretsbevill. af $\frac{15}{6}$ 1909 og aabnedes for Driften $\frac{20}{11}$ 1911. Til Kolding Sydbaner hører Linjerne *Kolding-Hejelsminde* (27,2 km) og *Kolding-Vamdrup* (29,8 km), begge udgaaende fra Kolding Sydbanegaard. Banerne ejes og drives af Jærbaneselskabet Kolding Sydbaner (Kolding); Andelskapital 3,234,450 Kr. I Driftsaaret 19^{24/25} udgjorde Antallet af Rejsende 201,909, Totalvægten af den befordrede Mængde af Gods og Kreaturer 39,153 Tons. *Trolldhede-Kolding-Vejen Jærnbane* (97,4 km) er bygget i Henh. til Lov af $\frac{27}{5}$ 1908 og Eneretsbevilling af $\frac{11}{6}$ 1913 og aabnedes for Drift $\frac{25}{8}$ 1917. Banen udgøres af Linjerne *Trolldhede-Kolding* (87,9 km) og *Gesten-Vejen* (9,5 km). Den ejes og drives af Jærbaneselskabet Trolldhede-Kolding-Vejen Jærnbane (Kolding); Andelskapital 4,141,000 Kr. I Driftsaaret 19^{24/25} udgjorde Antallet af Rejsende 158,686, Totalvægten af den befordrede Mængde af Gods og Kreaturer 94,068 Tons.

Byen staar i fast Dampskibsforbindelse med København over Middelfart og Fredericia, samt med Hamborg og Lybæk, hvortil en betydelig Kreaturekspport finder Sted. Om Sommeren Fjorddampere til forskellige Steder langs Fjorden samt til Fæno.

Historie. Kolding nævnes første Gang i Vald. II's Jrdb. som *Kaldyng*, hvor den er anført under Almind Herred (nu Brusk Hrd.), og hvor Byen er ansat til 80 Mark Guld, medens Landet om den er ansat til 13 Mark; 1236 kaldes den i et Gavebrev Kalding (endnu i Begyndelsen af 15. Aarh. kaldes den Kalding; 1447 forekommer Formen Collinghe, senere Kolynghæ); men den har muligvis bestaaet en Del tidligere. Dens ældste Privilegier som Købstad kendes ikke; 1321 omtales de første Gang, da de stadfæstedes af Chrf. II; senere er de ofte blevne bekræftede, saaledes 1327, 1422, 1452, 1483, 1525, 1540, $\frac{20}{6}$ 1560 osv. Den har i Middelalderen været en ret anselig By, der blomstrede ved Handel og Skibsfart, og dens Beliggenhed som Grænsestad, Slottet Koldinghus (se p. 516) og den store Hofholdning, der hørte hertil (mange Adelsmænd havde Gaarde i Kolding, langt op i den nyere Tid), har vel nok givet den forøget Betydning og gjort den til Skueplads for vigtige hist. Begivenheder, men ogsaa ofte paa-

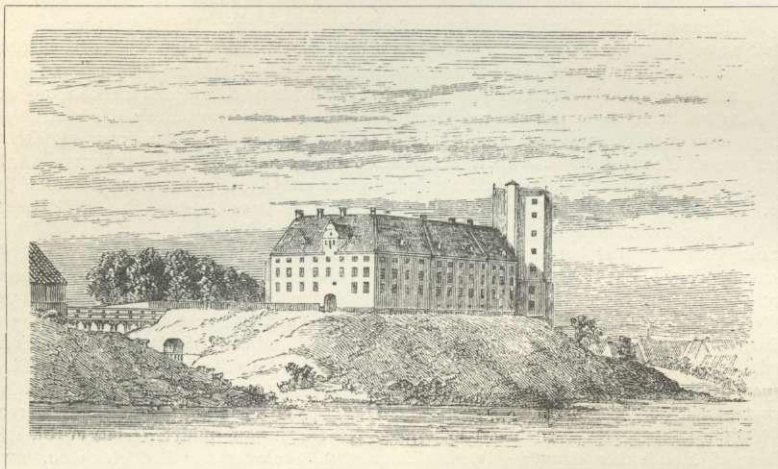
ført den Ulykker. Da der efter Erik Plovpennings Tronbestigelse udbrød Strid mellem ham og Broderen Abel, blev der 1242 ved nogle tyske Fyrsters Mægling sluttet Forlig mellem dem paa Eldenæs ved Kolding, hvor Abel skal have haft et Slot, men allerede Aaret efter „førte Kongen en Hær til K. mod sin Broder“; ^{22/10} 1245 bortskødede Abel og Christoffer i Kolding til Broderen Erik den ham tilkommende Del af deres fælles Besiddelser paa Als. Da Krigen udbrød igen, skal Kongen 1247 have opbrændt Kolding, som Abel havde i Pant, hvilket dog er meget tvivlsomt. Aaret efter begyndte Abel at opføre Koldinghus. Det var i K., at Chr. I ^{24/0} 1254 forlænte sin Brodersøn Valdemar, Abels Søn, med Sønderjylland. Erik Klipping indløste 1268 Koldinghus fra Hertug Erik og genopbyggede og befæstede Slottet „som en Port og Nøgle for Riget“, ligesom han skal have udvidet Byen og tilbygget den sydl. Del. Efter at der var udbrudt et Bondeoprør i Jylland, og Bønderne ved Kolding 1313 havde slaæet Erik Menveds Drost Niels Olufsen Bild, drog Kongen selv over til Jyll. for at tugte Oprørerne og paalagde Almuen som Straf den saakaldte Guldkornsskat (∴ 1 Skp. Rug af hver Mark Gulds Jord) samt tvang dem til at opføre faste Borge, deribl. ogsaa at „befæste Kolding“. Aaret efter, ^{21/7}, sluttedes der i K. et Forbund mellem Kongen og Ditmarskerne. Efter Chr. II's Fordrivelse 1326 var Kolding blandt de Forleninger, som Kong Valdemar tildelte Marsken Ludvig Albertsen (Eberstein). Vald. Atterdag og Grev Gerts Søner Henrik og Nicolaus sluttete Forlig i K. ^{7/7} 1365, og ^{24/3} 1411 sluttedes her ligeledes Vaabenstilstand mellem Erik af Pommern og Hertuginde Elisabeth af Slesvig. Jutte Lembæk overlod 1427 Koldings Indb. Byen Brendkær S. for Kolding Aa, og dens Jorder lagdes til K. Bymark. Paa en Herredag i K. ^{30/4} 1440 forlænte Chr. af Bayern Hertug Adolf med Slesvig som arveligt Len. Byen havde i Middelalderen et Kloster.

Det var et Graabrødrekloster, stiftet 1288 med Samtykke af Enkedronning Agnes som Formynderske for Erik Menved og indrettet af en Gaard og et Kapel, kaldet Dueholm, tilhørende en Ridder Henr. Dulmer, der selv indtraadte som Munk i Klosteret. Om dets Hist. vides ikke meget; 1413 betænkttes det i et Testam.; 1322 og 1474 holdt Ordenen Provinskapitel her; først saa sent som 1517 indførtes den strengere Regel, Observansen. Aar 1529 blev, væsentlig efter Tilskyndelse af Borgerne og en Adelsmand Hartvig Andersen Ulfield, Klosteret ophævet og Munkene fordrevne; Bygningerne synes derefter stykkevis at være afhændede (en fik 1530 Graabrødrenes Vaskehus, to andre 1532 hver et Hus af Klosteret) og efterhaanden nedbrudte; 1551 traf Kongen Foranstaltninger til, at de, som vilde bygge og bo i Kolding, maatte faa overladt den Plads, hvorpaa Klosteret havde staaet; da var det altsaa forsvundet. Det har ligget ved Hjørnet af Klostergade og Munkegade. Ved Udgravning af en Ejendom i Klostergade Aar 1900 og senere i Haven bag Klostergade Nr. 20 er der fundet Rester af Skeletter og flere af Egeplanker dannede Tremmekister med Skeletter fra Middelalderen, mulig hidrørende fra Klosterets Kirkegaard; ligeledes er der ved Hjørnet af Kloster- og Munkegade fundet Fundamentrester samt to Brønde af udhulede Egestammer og Trævandedninger (se J. O. Brändorff, Graabrødrekl. i Kolding, i Vejle Amts Aarb. 1906). Af milde Stiftelser havde Byen i Middelalderen ogsaa kun een, et Skt. Jørgens Hospital for spedalske. Det nævnes første Gang 1525, men hidrører vistnok fra den tidligere Middelalder; 1543 blev det ophævet og Jordegodsset henlagt til det nyoprettede Hospital i Ribe. Skt. Jørgensgaard laa imidlertid saa belejligt til Koldinghus, at Kongen allerede to Aar efter tog Gaven tilbage og 1552 overlod Ribe Hospital andet Gods som Vederlag for de 16 Gaarde og nogle Jordstykker i Koldingegnen, som havde tilhørt Skt. Jørgensgaarden. Naar denne (med tilhørende Kapel) er nedbrudt, vides ikke; den har ligget mod V. uden for Byen. Navnet overførtes paa det 1558 opr. Hospital (se p. 503). — Der har i Middelalderen været et Skt. Knuds Gilde (Signetet, i Nationalmus., er fra c. 1290; der haves et Brudstykke af dets Skraa, fra 1393), som indtil 1484 havde sit Gildehus i Laasbygade (Lusbygade), og vistnok ogsaa et Kalentegilde. Den tidligere Præstegaard, Hjørnet af Torve- og Vestergade, var en Kalentegaard, Gildesgaarden. (Danske Kancelliregistr. 1549 ^{21/a}).

Ogsaa i den nyere Tid omtales Byen gentagne Gange i Historien. Chr. II havde et Møde her 1522 med sin Farbroder Hertug Frederik. Under Grevens Fejde mødtes her i Dec. 1534 Chr. III og Grev Chr. af Oldenborg for at komme til Forlig, hvilket dog ikke lykkedes; paa en Herredag i K. 1547 fik Lübeckerne deres Privilegier stadfæstede. En særlig Betydning for Byens Handelsliv i de første Aarhundreder af den nyere Tid har utvivlsomt Øksnetolden („Kronens Told“, „Store Tolden“) haft, en Told, der hvilede paa Udførselen af Øksne til Hertugdømmerne; Studehandelen var i 16. og 17. Aarh. Landets fordelagtigste Handel, og de fleste Øksne fra Nørrejylland er udført over Ribe

og denne By (se saaledes Kanc. Brevb. $\frac{1}{1}$ 1567, $\frac{4}{9}$ 1571 osv., og Hist. Tidsskr. 7. R. I p. 328 flg., jfr. ogsaa Jesper Madsen, Studehandelens Historie i Danmark, Aarhus 1908). Midt i det 17. Aarhundrede indbragte hele Danmarks Told 103,295 Rd., deraf indkom ved Stude- og Hestetolden ved Landgrænsen over en Trediedel, nemlig i Kolding c. 20,000 og i Ribe c. 17,000 Rd. Om den navnlig i national Henseende skadelige Toldgrænse ved Kolding Fjord og Kongeaa se bl. a. P. Eliassen, Kongeaaen eller den gl. Grænse, Kolding 1925-26. Efter Toldrullen 1672 udrededes $1\frac{1}{2}$ Specie for Stykket af Øksne; 1691 forhøjedes den til 2, og 1718 og 1719 var den endog ansat til 3 Spec. pr. Stk. Hvor betydelig Øksnetolden var, ses bedst ved Sammenligning med andre Toldafgifter; i 1621 udrededes der af Told paa Rostockerøl 100 Dl., paa Heste 523 Dl. og paa Øksne 13,820 Dl.; i 1634 var Tallene paa de samme Varer henh. $103\frac{1}{2}$, 1319 og 13,775 Dl.*).

Som saa mange andre Byer led K. meget under Krigene i 17. Aarh. I 1627 blev den plyndret og brændt af de danske Lejetropper (se Saml. t. j. Hist. 2. R. III p. 206 flg. og 367 flg.), da de flygtede for den indtrængende kejserlige Hær, som kort efter besatte

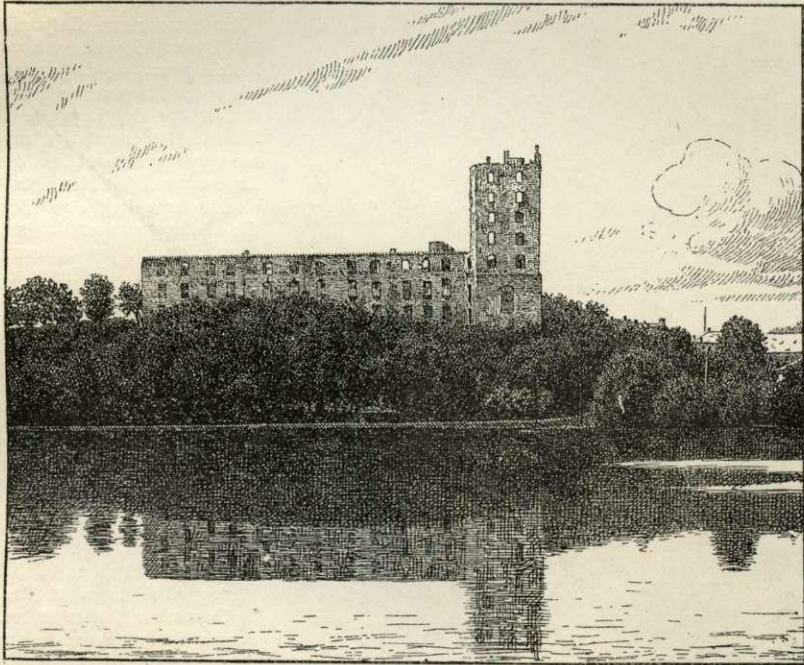

Koldinghus. (Efter Thurah).

den og tog Hovedkvarter her; 1644 blev den atter hjemsogt baade af Venner og Fjender, der ødelagde mange Bygninger, deriblandt Kirken og Skolen; men mest led den under Krigene 1657-60, da den først var i de svenskes Hænder og derpaa indtoges af de allierede, Polakkerne og Brandenburgerne, som stormede Koldinghus (se p. 516) og hærgede det og Byen langt mere end Fjenden. En heftig Pest 1659 gjorde Tilstanden endnu værre (Pesten havde ogsaa hjemsogt K. 1640 og 1654), ligesom Byen oftere havde lidt af Ildebrande. Byen var i disse Aar paa Undergangens Rand. $\frac{2}{1}$ 1662 blev det forbudt at nedrive Huse i Kolding. Aar 1672 havde den 1094, 1769 1396 Indb. I D. Atl. fra sidstn. Aar siges, at Byens Handel er meget ringe, til Dels paa Grund af Naboskabet med Hertugdømmet; der drives mest Handel paa København og Norge, især med Korn og Fedeverer; i en økonom. Beskr. af Koldinghus Amt fra 1786 (af Amtmd. Hans de Hofman, der ogsaa har skrevet om Kolding i D. Atl.) skildres Tilstanden endnu sørgeligere: Byen aftager meget i Næring, Havnen vil snart blive tilgroet, og de handlende have ikke Raad til at anskaffe den fornødne Mudderpram; Ørredfiskeriet aftager ogsaa, og vil vistnok ganske ophøre, naar Aaen tilgroer; mange formuende Familier er døde og deres Midler ved Arv komne fra Byen, medens de fleste af de ny tilkomne ingen Formue have, osv. Byen blev ved at staa i Stampet til langt op i 19. Aarh. Som Begivenheder,

*) Ved Lov af $\frac{7}{2}$ 1851 blev den jyske Toldgrænse ophævet, og Toldgrænsen forlagdes til Ejderen; den sen. Toldgrænse mellem Nørre- og Sønderjylland blev fastsat ved Lov af $\frac{29}{12}$ 1864 i Henhold til Fredstraktaten s. Aar, men bortfaldt ved Sønderjyllands Indlemmelse i 1920.

der bidrog til at sætte den tilbage, maa nævnes Slottets Brand 1808, Garnisonens Forflyttelse 1842 (2 Eskadroner af det Holstenske Landsenerregiment havde ligget der) og Smugleriet, idet Handelen gik udenom Kolding; men særlig maa nævnes den elendige Indsejling til Byen; „1832 aftog Fjorden i Dybde fra 8 Favne under Skibsoedde til 3 Favne, og helt inde ved Byen var den ganske grundet“. Først da Byen havde faaet en Havn 1843, kom der Fremgang, og de stadig forbedrede Havneforhold sammen med de betydelige Jærnbaneanlæg har megen Andel i dens store Udvikling i 2. Halvdel af 19. Aarhundrede ved Forøgelsen af dens Opland; navnlig Indlemmelsen af de 8 slesvigske Sogne i Nørre-Tyrstrup Herred har haft Betydning i denne Henseende, idet disse Egne, som før søgte til Haderslev, nu blev henvist til Kolding. Byen har ogsaa i Beg. af 20. Aarh. udvidet sig stærkt, Bebyggelsen har bredt sig, særlig mod Syd, hvor nu

Koldinghus Slotsruin, set fra Søen.

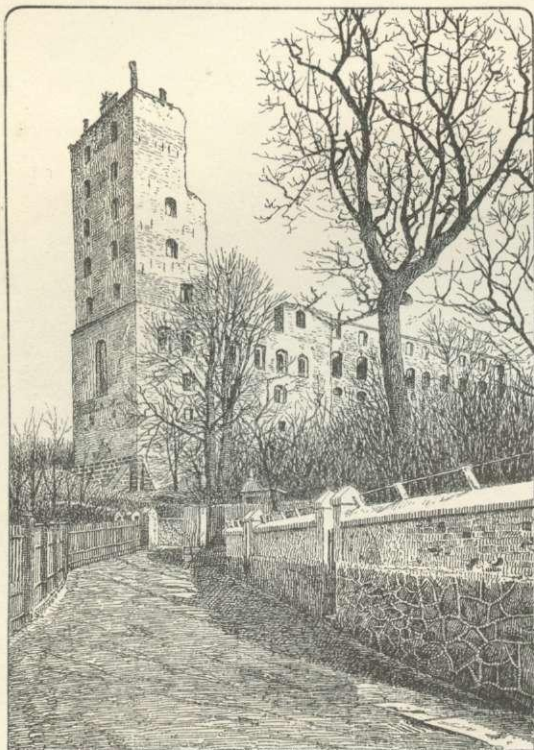
en stor Bydel har rejst sig. Handelen har været i Opkomst, en ikke ubetydelig Industri er vokset frem, og Byen er blevet et af de betydeligste Steder for Kreatureksport til Tyskland. Derimod har Genforeningen med Sønderjylland 1920 ikke væsentlig forøget Byens Opland mod Syd.

Ifølge sin Beliggenhed var Kolding særlig udsat i de to slesvigske Krige. Fra $\frac{28}{3}$ til $\frac{1}{4}$ 1848 var det danske Hovedkvarter her; $\frac{2}{5}$ blev den uden Modstand besat af Fjenden, som blev her til $\frac{28}{5}$. Da Insurgenterne $\frac{20}{4}$ 1849 rykkede frem mod Kolding, fandt de den derimod forskanset, og der udviklede sig en Kamp S. for Byen, som dog endte med, at den lille danske Styrke trak sig tilbage, efter at Fjenden havde bragt Artilleri i Stilling, og Byen blev nu besat. Tre Dage efter søgte den danske Hovedhær under Bülow, omtr. 20,000 Mand, at angribe Insurgenterne her, medens Rye skulde gaa over Kolding Aa mod V. og falde dem i Flanken; men den sidste Bevægelse mislykkedes, og uagtet det var lykkedes Bülow at indtage Byen efter en heftig Kamp foran den og i selve Gaderne, maatte de danske dog atter rømme den, da Fjenden beskød Byen stærkt fra Bankerne S. for Byen og gjorde den større Skade end den, der var forvolet ved Kampen i selve Gaderne. De danskes Tab var omtr. 650 døde og saarede,

Fjendens omtr. 400. Byen var nu i Insurgenternes Vold, indtil de efter Slaget ved Fredericia og den kort efter følgende Vaabenstilstand maatte rømme Nørrejyland (se P. L. Müller, Kampene om K. under Felttoget 1849, Kolding 1899; Slaget ved K., fortalt af en Infanteriofficer, Kbh. 1852, og A. Liljefalk, i Vejle Amts Aarb. 1909). Ogsaa i 1864 var Byen besat af Fjenden.

Byen har haft 4 Porte: Klosterport, Hospitalsport, Nørreport og Sønderport. Ved den sidste var der et Porthus, der stod lige ved Skibsbroen (senere kaldet Sønderbro), og som først nedbrødes 1807.

I Kong Hans' Tid opdagedes ved Harte NV. for K. en Saltkilde, hvis Vand til forskellige Tider benyttedes til Salttilvirkning (se Vejle Amts Aarb. 1921 p. 75 fig.).

Koldinghus Slotsruin, Taarnpartiet.

det i Chrf. II's Haandfæstning 1320 nævnes blandt de tre Slotte (K., Ribe og Skanderborg) i Nørrejyland, som ikke skulde nedbrydes. Aar 1340, da Grev Gert havde Kolding i Pant, nævnes Slottet blandt de Panter, Vald. Atterdag vilde indløse. Det blev efterhaanden udv. og ombygg., og der er intet tilbage af de oprindl. Bygninger. Chrf. af Bayern lod hele den „nordre“ Fløj nedrive og genopføre af Grundmur. Chr. III, som havde særlig Forkærlighed for Stedet, iværksatte 1546-54 omfattende Byggearbejder og rejste Sydflojen samt vistn. Øst- og Nordflojen af nyt. Aar 1583 brændte den vestl. og nordl. Fløj, som repareredes af Fr. II; 1597 var der atter en Brand, hvorved Køkken, Bagere, Bryggers, Saltkammer og Oldfruens Kammer (i vestl. Fløj) ødelagedes, og Aaret efter begyndte Chr. IV Opførelsen af Slotskirken og Kæmpetaarnet, under Ledelse af Bygmesteren Hercules van Oberberg. I Krigene i 17. Aarh. led Slottet meget ilde Medfart; 1653 foretog Fr. III en større Istandsættelse. Under Karl Gustavs Krig var det besat af de svenske 1658, men blev indtaget med Storm af Polakkerne under Czarnetzki første Juledags Morgen; Polakkerne begik store Grusomheder, og ved Uforsigtighed af en polsk Dragon skete der en Krudteksplosion, som dog ikke synes at have forvoldt større Skade paa

En ikke ringe Betydning havde Byens Udvikling havde **Koldinghus**, og de omtalte historiske Begivenheder er for en stor Del knyttede til Slottet. Det er urigtigt, naar man har paastaet, at der, før det nuv. Slot blev opført, skulde have ligget en Borg *Skindelsborg* paa et Voldsted i en Eng N. for Sløtssøen (Forklaringen af Engnavnet „Skindelsborglykke“ er ganske usikker, og de svage Bygningsfundamenter, man fandt ved Bankens Sløjning 1887, har sikkert hørt til Slottets Ladegaard). Ligeledes er det en urigtig Tradition, digtet over Købstadsseglet, at Slottets tidligste Navn skulde have været *Arensborg* eller *Ørneborg* (og senere *Middelborg*). Grundlagt blev Koldinghus 1248 af Hertug Abel „som et Værn og Grænsehus“, efter at hans Broder Erik Plovpenning havde afbrændt Byen (sml. p. 513, hvor Slottets Hist. i den flg. Tid er omtalt). Hvor stor Betydning man har tillagt det i Middelalderen, ses deraf, at

Bygningen. (Om Polakkerne se F. Schiern, Hist. Studier I p. 145 flg., og St. Rosznecki, Polakkerne i Danm. 1659, Kbh. 1896). Efter Krigen blev Slottet atter istandsat; i Kirken, som var bleven benyttet til Hestestald, lod Kongen dog Alteret staa saa ødelagt, som det var, til Minde om de svenske Voldshandlinger. Senere blev der ogsaa foretaget Restaurationer og Forskønnelser under Chr. V, som aarl. anvendte 3000 Rd. paa det, og under Fr. IV, hvis Navnetræk med Aarst. 1720 staar over den vestl. Fløjs Portal; 1726, da Kirkens Indre restaureredes, siges Slottet at være „ombygget i fuld Stand“. Efter den Tid hører man ikke om væsentlige Restaureringsarbejder.

Til Slottet, der ligesom de andre kgl. Slotte var Sædet for en Lensmand lige til 1660*), og for en Amtmand 1660-1773 og 1793-96, knytter sig mange hist. Minder. Chr. III opholdt sig her 1534, da han fik Efterretning om det i Fyn udbrudte Oprør, og ligeledes Aaret efter, da han hørte om Lübeckernes Sejr ved Helsingborg. Skipper Klement skal have siddet længere Tid som Fange her, før han blev henrettet. Chr. III's Søn, Hertug Hans den yngre, Stamfader til det nuv. Kongehus, fødtes her 1545, ligesom hans Datter Dorothea 1546, Stammeroder til det engelsk-hannoveranske Hus; her deklarede 1548 Forlovelsen mellem Chr. III's Datter Anna og Hertug August, senere Kurfyrste af Sachsen; Chr. III selv tilbragte de sidste Maaneder af sit Liv paa Slottet, hvor han ^{18/12} 1558 udstedte den Koldingske Reces og døde ^{1/1} 1559. Hans Dronning Dorothea, som 1547 havde faaet Koldinghus med Byen og Lenet til Livgeding, tog sig meget af Byen og boede paa Slottet efter Kongens Død; hun forskønnede Slotshaven og anlagde Lystskoven og Dyrehaven (se Hugo Matthiessen, Enkedronn. Dorothea paa Koldinghus, i Vejle Amts Aarb. 1908). Hans d. yngres Bryllup med Elisab. af Braunschweig-Grubenhagen stod 1568 paa Koldinghus. Fr. II opholdt sig ofte her og førte et munter Hof („Kong Frederik sidder paa Koldinghus — med Riddere og Svende han drikker sig saa god en Rus —“); her fødtes 3 af hans Børn, Prinsesse Elisabeth 1573, Hertug Ulrik 1578 og Prinsesse Augusta 1580; ^{14/11} 1582 modtog her Hertugerne Adolf og Hans d. yngre deres Forlening med Slesvig efter den ved Hans d. ældres Død foretagne Arvedeling. Ogsaa Chr. IV yndede Koldinghus; paa en Herredag her 1590 sad han første Gang med i Raadet; 1596 udsendte han sit første egenhændige Brev herfra, og s. Aar holdt han her Tage Krabbes og Enevold Kruses Bryllupper; ^{2/12} 1614 forlenede han her med stor Højtidelighed Hertug Frederik III med Slesvig og slog 12 Adelsmænd til Riddere af den væbnede Arm for deres Bedrifter i Kalmarkrigen; Fr. III, Chr. V og Fr. IV var ligeledes ret hyppigt paa Koldinghus; saaledes fejrede Fr. IV her 1700 Dronningens og Prinsesse Sophie Hedevids Fødselsdag, og da Pesten rasede 1711 i Kbh., forlagdes Hoffet hertil; det var under dette Ophold, at Kongen ved en Maskeade paa Slottet første Gang saa Anna Sophie Reventlow. De næste Konger var sjældnere paa Koldinghus. Det sidste Kongebesøg var Chr. VII's, da han 15. Aug.-11. Sept. 1807 i Anledn. af Englændernes Overfald paa Kbh. opholdt sig her med Hoffet, Statsraadet og en Del af Kollegiepersonalet. En Afdeling af de spanske Tropper var i 1808 indkvarteret paa Slottet, hvor Overanføreren Marskal Bernadotte havde taget Hovedkvarter; da han efter en Rejse til Kbh. var vendt tilbage hertil ^{20/3} 1808, udbrød der Ild ved Uforsigtighed fra Soldaterne, der stoppede Kaminen i Vagtstuen ved Porten fuld af Halm; Ilden blussede op i Rørene, som krydsede hverandre i forskellige Retninger mellem Gulve og Loftet; om Morgenen Kl. 4 den ^{30/3} brød Ilden frem, og inden Solnedgang var Slottet en Ruin.

Koldinghus ligger paa en anselig Banke, som hæver sig over Byen og ved en Tvær-

*) Af de ældre Lensmænd kendes en vis Petrus 1278, Ludvig Albertsen Eberstein 1326, Laurids Lauridsen Abildgaard 1334, Timme Godendorp 1340, Hartvig Breide 1348, Henning Meinstrup 1389, Johs. Thomsen (Lindenov) 1392, Hr. Mogens Munk 1406, Claus Jonsen Lange 1419 og 1423, Hr. Morten Jensen (Gyrstinge) 1437, Timme Rosenkrantz 1452, Lage Brock 1469, Hr. Mogens Ebbesen (Galt) 1479, † 1481, dennes Enke Dorte Rosenkrantz til 1487, Hr. Niels Eriksen Rosenkrantz osv. — Efter 1660 oprettedes Koldinghus Amt (se p. 429). — I Aarene 1578-80 erhvervede Fr. II alt Jordegods i Herrederne omkring Kolding, idet han mageskiftede med Adelen, saa at denne paa Herregaarde rige Egn helt blottedes derfor; kun enkelte vedblev i nogen Tid at bestaa som kgl. Hovedgaarde. Brusk, Anst, Holmans, Jerlev og Elbo Hrdr. indrettedes derpaa til et kgl. Jagtdistrikt og kaldtes Indherreder, medens de andre Herreder under Slottet kaldtes Udherreder, da Adelen ikke her havde afstaaet sit Gods (O. Nielsen, Herregaarde i Koldingegnen, i Saml. t. j. Hist., VI p. 1 flg. og Vejle Amts Aarb. 1914 p. 109 flg.). Omtr. Halvdelen af Koldinghus Amt oprettedes af Fr. IV til et Rytterdistrikt, paa Halvøen mellem Vejle- og Kolding Fjord, af 5237 Td. Hrtk.; der var ingen Hovedgaarde paa Distriktet. Ved Salget af Ryttergodset 1764-67 blev det med nogle Kirketiender og en Del for resterende Skatter hjemfaldet Strøgods uden for Distriktet afhændet for 984,886 Rd. D. C. Bonderne købte selv deres Gaarde i Regelen By for By; kun faa Fæstegaarde solgtes til fremmede, og kun een større Gaard, Nebbegaard, bestod fra ældre Tid med delvis Herregaardsret-tighed (se P. Eliassen, Hist. Strejftog, Kold. 1923, p. 211 flg.).

grav er skilt i to Dele; paa den østre findes Staldgaarden, paa den vestre selve Slottet. Som dette stod før Branden, dannedes Bygningerne af fire Fløje, tre Stokv. høje over hvælvede Kældere, sammenbyggede i en meget skæv Firkant, saaledes at Østfløjen, hvorigennem Porten førte (denne til Dels bevarede Port er af et dobbelt Lag Egeplanker; over den ses en Sandstenstavle med Fr. III's og Dronningens Navnetræk), var kun omtr. halvt saa lang som Vestfløjen. Bygningerne var af røde Munkesten, tækkede med Skiferplader og opførte paa Granitkvadersokkel, der paa Vestfløjens Yderside tydelig ses at være fra en Kirkes Kor-

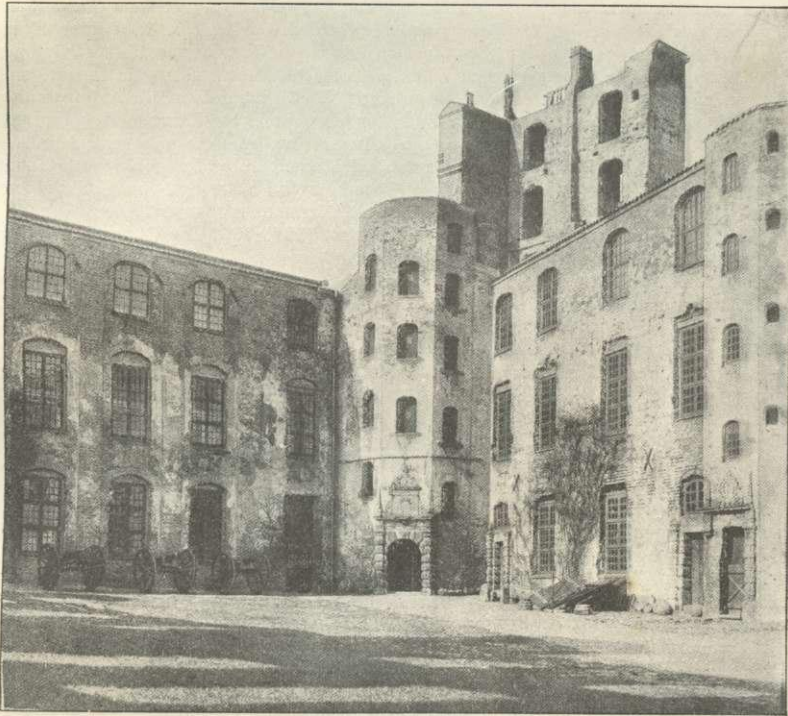

Kæmpen paa Koldinghus (Herkules).

brede, rektangulære Kæmpetaarn var dækket med et fladt Blytag, omgivet af et paa ornamenterede Konsoller hvilende Sandstensrækværk, og bar i de 4 Hjørner de 2,2 m høje „Kæmper“ af Sandsten, som vistn. var udførte af nedenn. Claus Lauridsen, og som gav Taarnet Navn: Hannibal med det danske, Hektor med det jyske og Scipio med det norske Vaaben samt Herkules med de tre Kroners Vaabenskjold; fra Taget var der en vid Udsigt over Egnen. Ved Branden 1808 brændte Bjælkerne, som bar Taarnets to indvendige Sider, der var af Bindingsværk, igennem, og herved styrtede de to forstn. Figurer ned; under en Storm ^{2/10} 1854 faldt Scipio og blev anbragt midt i Slotsgaarden, hvor den stod, indtil den under Krigen 1864 blev kørt ned af en Ammunitionsvogn; Hovedet findes i Kælderen S. for Porten. Desuden stod der paa det sydvestl. Hjørne et med Kegletag forsynet Trappetaarn, fra hvilket der var Nedgang til Haven, og paa Portfløjen var der en Tagrytter. Syd- og Østfløjen har særlig været benyttede til Beboelse; i Stuen var

lig ses at være fra en Kirkes Kor-runding. Denne Fløj, der har en Sandstensportal fra 1720, er delvis opf. i Munkeskifte, med Rester af middelalderlige Lisener paa Gaardsiden og med Spor af gotiske Vinduer og aabenbart den ældste bevarede Del af Slottet, maaske identisk med Christoffer af Bayerns „Stenhus“. Dog findes der ogsaa middelalderlige Rester i Nordfløjen, omend kun i Kældermurene i dennes Midtparti. Murene er overalt meget svære, især under Kæmpetaarnet, hvor de er c. 3 m tykke. Foruden dette Taarn, i det nordvestl. Hjørne, var der inde i Gaarden 5 mindre Trappetaarne, nemlig et lige inden for Porten til højre, „Dronningens Trappe“, med Trævindeltrappe, et midt paa Nordfløjen, „Klokketaarnet“, ligeledes med Trævindeltrappe; over dets Portal ses endnu Chr. IV's og Dronningens Navnetræk og Aarst. 1598 (i Taarnet var der et Urværk og to Klokker, hvoraf den ene skænkedes af Chr. IV til Pjedsted Kirke); det tredje Taarn mellem nordl. og vestl. Fløj, „Kirketrappen“, med Sandstenstrappe, er prydet med det danske og brandenburgske Vaaben og samme Konges og Dronnings Navnetræk; det fjerde, mellem vestl. og sydl. Fløj, „Prinsens Trappe“, har haft Sandstensvindeltrappe, det femte midt paa Sydfløjen, „Kongens Trappe“, har haft Trappe og Portal af Sandsten. De tre Taarne i Hjørnerne havde omtr. fladt Blytag, omgivet af Sandstensrækværk; de to andre var noget højere og kronede med Spir. Det 40,7 m høje og 15 m

Lensmandens, senere Amtmandens, i 1. Stokv. Kongens og Dronningens Værelser. I Nordfløjen fandtes bl. a. Slotsforvalterens Lejlighed, Køkken, Bagers og Bryggers; i de øvre Stokv., ligesom i de andre Fløje, var Værelser for Hoffets Damer og Herrer samt Funktionærer. I Vestfløjens nordl. Del under Kæmpetaarnet fandtes den 1601-3 opførte Kirke, der gik gennem to Stokv., og som var prægtig udstyret, i Lighed med Fredéricksborg Slotskirke, dog ikke slet saa pragtfuldt. Den havde 7 Fag, og Hvalvingerne bares af smukke Sandstensøjler; i Buerne stod Figurer af Evangelisterne; langs Siderne var der Pulpitur, som lige over for Alteret sluttedes med Kongestolen; Alteret (af Stenhugger Claus Lauridsen i Kolding 1605) var af Marmor og Alabast, Prædikestolen af gotlandsk Sandsten (udf. af Stenhugger Hans Barchmand 1604) bares af en opretstaaende Løve

Koldinghus Slotsgaard.

med det danske Vaaben. I Hjørneværelset i 1. Stokv. i Vestfløjen skal Chr. III være død; dette og det tilstødende Værelse i Sydfløjen var Kronprinsens Bolig. Mange af Værelserne havde Stuklofter og Gyldenlæders eller vævede Tapeter; Kaminerne var dels af Sandsten, dels af Marmor. Af de hvælvede Kælderrum benyttedes nogle tidligere til Fængsler. Midt i den brolagte Slotsgaard stod et af en Sandstenskarm omgivet Springvand (først indrettet af Dronn. Dorothea, fornyet 1596), i hvis Midte stod en Søjle med en flad Concha og en metalstøbt Fortunafigur. Over Graven mellem Slottet og Staldgaarden førte en Vindebro, senere en fast Træbro; efter Branden er der en opfyldt Vej. Staldgaarden, der skaanedes ved Branden, bestaar af 3 grundmurede Længer fra Chr. V's Tid (før var der Bindingsværk), der indeslutter Ridebanen, og i hvilken der er to Portgenemgange. Bygningerne benyttedes bl. a. af Garnisonen indtil 1842, senere som Depot for Landstutteriet, fra 1907 i en Aarrække som Remontedepot for Hæren; efter dets Ophævelse staa nu Staldgaarden ubenyttet.

Efter Branden boede Slotsforvalteren nogle Aar i to hvælvede Værelser i Nordfløjen (de blev istandsatte 1811); men da de snart var helt forfaldne, opførtes der uden for

Ruinen en Bolig for ham. Nu ligger der en 1891 opf. Opsynsbolig. Ved en Auktion 1809 solgtes en Del af Slotsinventaret, deribl. Alterstagerne, Resterne af Alteret og Prædikestolen samt flere vævede Tapeter, deraf et med Dronn. Margrethes Billede, som havde hængt i det Værelse, hvor man mener, at Chr. III er død. I øvrigt laa Ruinen uanset hen, og Beboerne i Byen betragtede den som Fællesgods, hvorfra man kunde tage af Bygningsmateriale, hvad man fandt for godt; Sandsten derfra havde i Egnen Ry som udmærkede Slibesten. 1816-17 benyttede Garnisonen Slotsgaarden til Skydebane, hvorved Vestmuren led en Del Skade. Først ved 1831 blev Ruinen lukket; men der gjordes intet for at bevare den; kun afstivede man Sydmuren, som hældede stærkt udad og truede med at styrte ned, idet en gammel Kloakledning har svækket Fundamenterne. Fra 1867 blev der dog af Rigsdagen bevilget mindre Beløb til Restaurationsarbejder; saaledes blev Kæmpetaarnets øverste Del istandsat; Trappetaarnet mod S. og flere Kælderhvalvinger ligeledes, der lagdes Betongulv over Kælderhvalvingerne, 1884 blev Kæmpetaarnets Vestside efterset, der lagdes Tagsten over alle Murene (en Del af Sydmuren blev nedbrudt, da den truede med at falde), osv. I 1890 blev Ruinen fra Indenrigsministeriet underlagt Kultusministeriet, der overdrog Vedligeholdelsen til Nationalmuseets 2. Afd. I de flg. Aar indsamledes fra Byen og Omegnen en Mængde Bygningsrester, som Søjler, ornamenterede Sandsten, Kamingesimser osv., som nu opbevares i Kælderen S. for Porten, og de Rum, der nu benyttes af Museet (se p. 500), blev efterhaanden overdækkede med flade, nedefra usynlige Tage. Endnu staar Syd- og Østfløjen uden Dække, men i Hovedsagen har dog alle Slottets Ydermure modstaet Tidens Tand.

I Kolding er født Historikeren Cornelius Hamsfort (1546-1627) og Digteren Carl Ploug (1813-94).

Litt.: K. Aagaard, *Antiqv. Bemærkn. især om det gl. nu forsv. Slot Skindborg ved Colding*, i *Antiquar. Ann.* III, 1820. — E. G. Tauber, *Breve fra K.*, en topogr. Skizze, *Indbydelsesskr. til den lærde Skole, Odense 1822.* — J. J. Fyhn, *Etterretn. om Kjøbstaden K., Kbh. 1848*, med et Tillæg (*Kolding i Tidsrummet 1848-60*), *Kold. 1860.* — P. Eliassen, *K. fra Middelalder til Nutid, Kold. 1908-10* (som *Særtr. af denne Bog: Koldinghus, Kold. 1909.*) — S. Forf., *Hist. Strejftog i K. og Omegn, Kold. 1923.* — S. Forf., *Bidr. til K. Bys ældre Hist., i Vejle Amts Aarb. 1906.* — S. Forf., *Bidr. til K. Bys Hist. i det 19. Aarh., sst. 1905.* — S. Forf., *Bøddel og Natmand, sst. 1905.* — S. Forf., *To Koldingborgmestre, sst. 1911.* — S. Forf., *En Koldingborger, sst. 1918.* — S. Forf., *Købmandslavet i K., sst. 1914.* — S. Forf., *Nogle Træk fra K. fra Trearskrigen, sst. 1922.* — S. Forf., *En gl. Dames Dagbog fra 1864, sst. 1923.* — S. Forf., *Kongeborgen Koldinghus, Kold. 1911.* — *Kort Beskr. af Koldinghus, Kold. 1893.* 2. Udg. 1897. — Fr. Aubeck, *K. By, i Dske Byer og deres Mænd VII, Aarh. 1916.* — Augusta Nielsen, *Barndoms minder fra K. 1864, i Vejle Amts Aarb. 1924.* — Frantz Jensen, *En gl. Mands Erindr. fra K. 1864, sst. 1924.* — Hans Knudsen, *Caspar Markdanners Brandordning for K. By, sst. 1924.* — J. O. Brandorff, *Østergade i K. 1836, sst. 1919.* — Chr. B. Schjørring, *Læge Christian Petersen, den første Sygehustæge i K., sst. 1922.* — Alb. Thomsen, *Christian Kirschbaum, Kammerlægeren, som blev Urmager og Mekaniker i K., sst. 1920.* — G. Bruun, *Jens Peter Wissing, Kolding 1925.* — Se ogsaa: *Studierejser af Kunstakad. Elever, II Pl. 2 og 5-6.*